

CRNA GORA

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

Analiza maloprodajnog tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica

Podgorica, maj 2020. godine

SADRŽAJ

PODGORICA, MART 2020. GODINE	0
1. REZIME	3
2. UVOD	6
2.1 REGULATORNI OKVIR EVROPSKE UNIJE ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE.....	6
2.2 PRAVNI OSNOV ZA SPROVOĐENJE TESTA TRI KRITERIJUMA.....	8
2.3 SARADNJA SA AGENCIJOM ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE.....	9
2.4 HRONOLOŠKI REDOSLIJED AKTIVNOSTI AGENCIJE U POSTUPKU SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA	10
3. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA.....	13
4. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA	14
4.1 OPIS POSTUPKA DEFINISANJA TRŽIŠTA.....	14
4.2 KARAKTERISTIKE TRŽIŠTA	15
4.2.1 <i>Trenutno stanje na tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica u Crnoj Gori</i>	15
4.2.2 <i>Dimenzija usluga maloprodajnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica</i>	18
4.2.3 <i>Geografska dimenzija relevantnog tržišta</i>	24
4.2.4 <i>Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta</i>	24
5. TEST TRI KRITERIJUMA	26
5.1 PRVI KRITERIJUM: POSTOJANJE SNAŽNIH I TRAJNIH BARIJERA ZA ULAZAK NA TRŽIŠTE, STRUKTURNE, PRAVNE ILI REGULATORNE PRIRODE	27
5.1.1 <i>Strukturne prepreke ulaska na tržište</i>	27
5.1.2 <i>Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište</i>	30
5.1.3 <i>Zaključak o prvom kriterijumu</i>	31
5.2 DRUGI KRITERIJUM: STRUKTURA TRŽIŠTA NE POKAZUJE TENDENCIJE RAZVOJA EFIKASNE TRŽIŠNE KONKURENCIJE U ODGOVARAJUĆEM VREMENSKOM PERIODU, NE DUŽEM OD TRI GODINE	31
5.2.1 <i>Zaključak o drugom kriterijumu</i>	36
5.3 TREĆI KRITERIJUM: PRIMJENA PROPISA KOJIMA SE UREĐUJE ZAŠTITA KONKURENCIJE NE OBEZBEĐUJE EFIKASNO OTKLANJANJE NEDOSTATAKA NA TRŽIŠTU	36
5.3.1 <i>Zaključak o trećem kriterijumu</i>	37
5.4 MIŠLJENJE NADLEŽNOG REGULATORNOG TIJELA O UTVRĐIVANJU JE LI RELEVANTNO TRŽIŠTE PODLOŽNO PRETHODNOJ REGULACIJI ..	38
6. ANALIZA TRŽIŠTA PRISTUPA JAVNOJ TELEFONSKOJ MREŽI NA FIKSNOJ LOKACIJI ZA FIZIČKA I PRAVNA LICA.....	39
6.1 ODREĐIVANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA	39
6.2 CILJ I PREDMET ANALIZE RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	39
6.2.1 <i>Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu</i>	40
6.2.2 <i>Barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu</i>	41
6.2.3 <i>Ekonomija obima i širine</i>	43
6.2.4 <i>Stepen vertikalne integracije</i>	44
6.2.5 <i>Stepen diverzifikacije usluga</i>	45
6.2.6 <i>Zaključak Agencije o statusu operatora sa značajnom tržišnom snagom</i>	46
7. PREPREKE RAZVOJU EFIKASNE TRŽIŠNE KONKURENCIJE.....	47
7.1 TRŽIŠNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU KONKURENCIJE	48
7.2 UZROČNO POSLEDIČNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE	48
7.3 PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU PRISTUPA JAVNOJ TELEFONSKOJ MREŽI NA FIKSNOJ LOKACIJI.....	48
7.3.1 <i>Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage</i>	49
7.3.2 <i>Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage</i>	51
8. PROCJENA EFEKATA IMPLEMENTACIJE RANIJE PROPISANIH REGULATORNIH OBAVEZA	54
8.1 VAŽEĆE REGULATORNE OBAVEZE	54
8.2 PROCJENA EFEKATA IMPLEMENTACIJE RANIJE PROPISANIH REGULATORNIH OBAVEZA	57
9. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORIMA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM, ILI UKIDANJE ILI IZMJENA PROPISANIH OBAVEZA	58
9.1 OBAVEZE NA VELEPRODAJNOM NIVOU	59
9.1.1 <i>Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora</i>	59
9.1.2 <i>Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)</i>	62

9.2	OBAVEZE NA MALOPRODAJNOM NIVOU	66
9.2.1	<i>Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija</i>	<i>66</i>
9.2.2	<i>Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga</i>	<i>66</i>
10.	PRILOG	73
10.1	MIŠLJENJE AGENCIJE ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE NA NACRT TESTA TRI KRITERIJUMA NA RELEVANTNIM TRŽIŠTIMA	73
10.2	MIŠLJENJE AGENCIJE ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE NA NACRT ANALIZA NA RELEVANTNIM TRŽIŠTIMA	75

1. REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13, 56/13 i 2/17) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlašćenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene Zakonom o elektronskim komunikacijama. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 Zakona o elektronskim komunikacijama, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li na određenom tržištu postoji efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71 do 78 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64 Zakona o elektronskim komunikacijama, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske Unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (*lat. ex-ante*) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlašćenja, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da sama utvrde da su pojedina tržišta van liste iz Preporuke relevantna tržišta, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

S obzirom da maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica nije sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije, Agencija ga može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U tom smislu Agencija je donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* („Sl. list Crne Gore“, br. 031/19 od 03.06.2019.godine). Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;

¹ u daljem tekstu Agencija

- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

Agencija je pripremila upitnik koji se odnosi na maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji. Upitnikom su specificirani statistički i finansijski podaci koji se odnose na period od posljednje tri godine od 2016. do 2018. godine (na godišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnog tržišta. Upitnici su dostavljeni operatorima na popunjavanje.

Agencija je sprovela Test tri kriterijuma na maloprodajnom tržištue pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji. Kako pojedini operatori nijesu dostavili popunjene Upitnike, Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

Agencija je utvrdila da su na relevantnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica sva tri kriterijuma ispunjena, čime je Test tri kriterijuma, shodno članu 65 Zakona o elektronskim komunikacijama, zadovoljen na ovom tržištu. Shodno navedenom, Agencija je zaključila da je ovo tržište podložno prethodnoj (ex-ante) regulaciji. Nadalje, Agencija je sprovela postupak analize ovog tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Saglasno odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama, koje se odnosi na zaštitu konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, Agencija je postupak analize relevantnih tržišta sprovodila u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija je uzela u obzir neke od kriterijuma sadržanih u članu 68 Zakona, a koji su od najveće važnosti kod analize ovog relevantnog tržišta.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta Agencija je konstatovala da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu – odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija ocjenjuje da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje su, takođe, konstatovane ovim dokumentom.

Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica odrede sledeće regulatorne obaveze na **veleprodajnom nivou**:

- Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora
- Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)

Agencija je procijenila da veleprodajne obaveze nijesu dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije, te, stoga, predlaže da se Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu odrede sledeće regulatorne obaveze na maloprodajnom nivou:

- Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga
- Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija
- Obaveza kojom se zabranjuje obračunavanje prekomjernih cijena
- Obaveza objavljivanja podataka
- Obaveza nediskriminatornosti

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)²;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)³;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁶.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jedne uredbe i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁷;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁸;
- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonenciji i Direktiva 2002/20/ EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁹.

² Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁶ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁷ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁸ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

⁹ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹⁰, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹² o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC)¹³ o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu *ex-ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta koja nijesu definisana Preporukom,

2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on

¹⁰ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹¹ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹² Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹³ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

2.2 Pravni osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama kojim je u članu 11 utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 75 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex-ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2014. godine.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
3. Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Agencijom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 75 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, a u vezi sa tačkom 3 Odluke o relevantnim tržištima (Službeni list Crne Gore, broj: 02/17), po pribavljenom mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je donio Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije (Službeni list Crne Gore, broj: 031/19 od 03.06.2019 godine).

Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 Zakona Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Agencija za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

Agencija je 2017. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–334/2–16 od 13.12.2016. godine kojim je Agencija za zaštitu konkurencije iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 6. ovog dokumenta – 6.1. Prilog 1.), donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga* („Sl.list Crne Gore“, br. 2/17) na osnovu prvog stava člana 15 Okvirne direktive, te preporuke Evropske komisije iz 2014. godine o relevantnim tržištima u

sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji. Shodno tački 3. ove Odluke Agencija može da proširi listu relevantnih tržišta nakon sprovedenog testa trostrukog kumulativnog kriterijuma, u skladu sa članom 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku sprovođenja Testa tri kriterijuma

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 16.04.2019. godine, nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, usvojio Predlog Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.

Agencija je 17.04.2019. godine otvorila proces Javnih konsultacija na Predlog Odluke, a u skladu sa članom 33 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13, 56/13 i 2/17) i Uputstvom o vođenju otvorenog konsultativnog procesa u sektoru elektronskih komunikacija (broj 0901–4834/1 od 03.10.2013.godine). Zainteresovane strane su pozvane da svoje komentare, sugestije i primjedbe na Predlog Odluke dostave najkasnije do 06.05.2019.godine, u pisanoj formi ili putem email–a Agencije (ekip@ekip.me).

Operatori nijesu imali primjedbe i sugestije na Nacrt Odluke.

Agencija za zaštitu konkurencije je dostavila Mišljenje broj 02–378/2 od 28.05.2019. godine kojim je iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke.

Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 28.05.2019. godine, donio *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* („Sl.list Crne Gore“, br. 031/19 od 03.06.2019.).

U skladu sa Odlukom Agencija je pristupila provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica. Pri sprovođenju Testa tri kriterijuma Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji, kao i podatke dostavljene u upitniku za potrebe Testa tri kriterijuma.

Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od poslednje tri godine od 2016. do 2018. godine (na polugodišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja relevantnog tržišta i provjere ispunjenosti uslova iz Testa tri kriterijuma.

Agencija je uputila Upitnike dana 26.06.2019. godine, u pisanom i elektronskom obliku, operatorima koji su upisani u Registar operatora u posmatranom periodu i koji pružaju pristup javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji Rok za dostavljanje odgovora po Upitnicima je bio sedam dana od dana prijema upitnika.

Agencija se koristila i podacima koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

Pregled operatora javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga kojima su upućeni upitnici, je prikazan u sljedećoj tabeli:

R. Br.	Naziv operatora	Datum upućivanja upitnika / Datum dostavljanja popunjenog upitnika
1.	Crnogorski Telekom a.d. Podgorica	26.06.2019. / Dostavio 23.07.2019.
2.	Telenor d.o.o. Podgorica	26.06.2019. / Dostavio 12.07.2019.
3.	MTEL d.o.o. Podgorica	26.06.2019. / Dostavio 12.07.2019.
4.	Telemach d.o.o. Podgorica	26.06.2019. / Dostavio 08.07.2019
5.	Ipmont d.o.o. Podgorica	26.06.2019. / Dostavio 08.07.2019

Nakon prijema popunjenih upitnika, Agencija je otpočela sprovođenje Testa tri kriterijuma za maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica.

Agencija je otpočela sprovođenje provjere Testa tri kriterijuma na predmetnom relevantnom tržištu. Osim podataka iz upitnika Agencija je koristila i podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

Agencija je dokazala da je Test tri kriterijuma, shodno članu 65 Zakona, zadovoljen na relevantnom tržištu, te da je ,stoga, ovo tržište podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

Nakon što je Savjet Agencije usvojio Nacrte tekstova Testa Tri kriterijuma za relevantna tržišta među kojima je i Test tri kriterijuma za ovo relevantno tržište, isti su dostavljeni dana 20.09.2019.godine Agenciji za zaštitu konkurencije i operatorima da dostave svoje komentare i sugestije najkasnije do 21.10.2019.godine, kada je završen javni konsultativni postupak.

Crnogorski Telekom je 21.10.2019.godine dostavio komentare na Testove Tri kriterijuma za relevantna tržišta. Ostali operatori elektronskih komunikacija nijesu uzeli učešća u javnom konsultativnom postupku. Agencija za zaštitu konkurencije je, aktom broj: 01-378/8 od 05.11.2019.godine, obavijestila Agenciju da je saglasna sa predloženim tekstovima Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima.

Savjet Agencije je verifikovao odgovore Agencije na komentare Crnogorskog Telekoma na sjednici održanoj 14.11.2019.godine i usvojio konačne tekstove Testova tri kriterijuma na relevantnim tržištima. Isti su objavljeni na internet stranicama Agencije.

Nakon sprovedenih testova tri kriterijuma Agencija je sprovela postupak analiza relevantnih tržišta, pripremila tekstove nacrta analiza koje je Savjet usvojio na sjednici održanoj 26.12.2019.godine i povodom istih pokrenula postupak javnih konsultacija koji je trajao do 31.01.2020.godine. Crnogorski Telekom je dopisom tražio produženje roka dostavljanja komentara na Nacrte analiza za 30 dana. Crnogorski Telekom je 14.02.2020.godine dostavio komentare na Nacrte analiza relevantnih tržišta. Ostali operatori nijesu dostavili svoje komentare.

Po prijemu komentara, primjedbi i sugestija Crnogorskog Telekom-a Agencija je pripremila odgovore na iste, kao i predlog Odluke o usvajanju analiza, koji su dostavljeni Savjetu Agencije na usvajanje. Savjet Agencije je dana 26.03.2020. godine usvojio konačan tekst Odluke o usvajanju analiza relevantnih tržišta koja je data na objavljivanje 30.03.2020. godine.

3. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih telekomunikacionih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija utvrđuje relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji, vodeći pritom naročito računa o važećoj Preporuci Evropske komisije.

Isto tako, u skladu sa Zakonom, Agencija može odlukom utvrditi da su i druga relevantna tržišta, osim relevantnih tržišta iz Preporuke Evropske komisije, podložna prethodnoj regulaciji ako su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma.

Na osnovu člana 11 tačka 18, člana 14 stav 1 tačka 6, člana 62, 63, 64, 65 i 66 Zakona o elektronskim komunikacijama (Službeni list Crne Gore, broj: 40/13, 56/13 i 2/17), a u vezi sa tačkom 3 Odluke o relevantnim tržištima (Službeni list Crne Gore, broj: 02/17), po pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije broj 02/378/2-19, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je donio Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije (Službeni list Crne Gore, broj: 031/19 od 03.06.2019 godine). Ovom odlukom je za relevantno tržište na kome će Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma određeno, između ostalih i maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica.

Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma, i u slučaju da su sva tri kriterijuma istovremeno zadovoljena, sprovodi se proces analize tržišta, koja se sastoji u određivanju relevantnog tržišta, procjeni postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, i određivanju regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

4. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA

4.1 Opis postupka definisanja tržišta

U postupku određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica relevantnog tržišta, Agencija ima obavezu da odredi relevantno tržište usluga i njegovu geografsku dimenziju, vodeći pritom posebno računa o relevantnim Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, kao i o relevantnoj pravnoj regulativi Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije na strani ponude i supstitucije na strani tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju supstitutima, odnosno zamjenljivim uslugama. Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika. S druge strane, zamjenjivost na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da u kratkom, odnosno srednjem roku ponudi istovjetnu uslugu, bez izlaganja dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod zamjenjivosti na strani ponude operator koji već pruža usluge u tom momentu odmah reaguje na povećanje cijene. Naime, potencijalnim konkurentima treba više vremena kako bi počeli nuditi istovjetnu uslugu na tržištu. U slučaju postojanja supstitucije na strani ponude već aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadleve troškove (eng. *sunk cost*).

Jedan od načina kojim je moguće procijeniti postojanje zamjenjivosti na strani ponude i tražnje je primjena testa hipotetičkog monopola (hipotetičko povećanje cijene). U skladu sa navedenim testom, postavlja se pitanje šta se događa u situaciji malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5% do 10%.

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Jednostavnije rečeno, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine svi ponuđeni proizvodi, odnosno

usluge koji su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno zamjenjivi, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

4.2 Karakteristike tržišta

4.2.1 Trenutno stanje na tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica u Crnoj Gori

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu (od 2016. do 2018. godine) na crnogorskom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica pružali su sljedeći operatori¹⁴:

1. Crnogorski Telekom A.D. Podgorica

Fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom (CT) čine platforme za prenos govora koje se koriste za pružanje usluge telefonije korisnicima koji se nalaze na fiksnoj lokaciji. Platforme na kojim CT pruža korisnicima ovaj tip usluge su:

- PSTN javna komutirana telefonska mreža (koja se sastoji od dvije međunarodno tranzitne centrale);
- IMS (IP Multimedia Subsystem) – mreža koja se koristi za pružanje različitog skupa usluga koje korisnicima omogućavaju razmjenu multimedijalnog sadržaja. Mreža je standardizovana u skladu sa 3GPP specifikacijama (IMS Release 10). U CT-u se IMS platforma trenutno koristi za pružanje usluge prenosa govora (telefonija) za korisnike fiksne telefonije.

PSTN mreža Crnogorskog Telekom služi isključivo za potrebe tranzita interkonekcionog saobraćaja. IMS mreža se koristi za pružanje usluga fiksne telefonije ali isto tako omogućuje i čitav skup dodatnih servisa (suplementarnih servise) koji osim funkcionalnosti uspostave telefonskog poziva nude i napredne mogućnosti upravljanja telefonskim pozivima (preusmjeravanje poziva, poziv na čekanju, zabrana dolaznih/odlaznih poziva, itd.). Crnogorski Telekom je u decembru 2011. implementirao funkcionalnost prenosivosti broja (NP - Number Portability) čime je omogućeno rutiranje poziva ka brojevima koji su preneseni iz mreže jednog u mrežu drugog operatora (operatorska prenosivost) kao i ka brojevima koji su sa jednog mrežnog elementa preneseni u drugi mrežni element istog operatora (lokalna prenosivost). Rješenje je implementirano na principu inteligentne mreže (elementi sa SCF i SSF funkcionalnostima).

POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA servisi koji su se ranije korisnicima obezbjeđivali na lokalnim centralama PSTN mreže, sada se obezbjeđuju na nivou pristupne mreže. Specifični hardverski resursi u MSAN elementima obezbjeđuju funkcionalnosti POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA servisa.

¹⁴ Izvor teksta u vezi mrežne infrastrukture operatora je Izvještaj o stepenu razvoja javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga (2018. godina)

Stoga svi navedeni korisnici su zapravo sip klijenti i njihove servise obezbjeđuju aplikacijski serveri u IMS mreži.

Servisi koji su korisnicima ranije bili ponuđeni u PSTN mreži korištenjem TDM tehnologije, u IMS telefoniji su implementirani kao simulacioni servisi te mogu pružiti potpunu i adekvatnu zamjenu bez uskraćivanja funkcionalnosti krajnjem korisniku što podrazumjeva da je percepcija krajnjeg korisnika prema servisu ista. Stoga je omogućen prelazak korisnika sa tradicionalne uskopojasne PSTN/ISDN telefonije na IMS telefoniju bez promjene funkcionalnosti dodatnih (suplementarnih) servisa. Proces migracije korisnika sa PSTN mreže na IMS mrežu je u potpunosti završen tako da Crnogorski Telekom svojim korisnicima nudi telefonske servise bazirane isključivo na IMS arhitekturi.

Crnogorski Telekom je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica koja se pruža na fiksnoj lokaciji na teritoriji svih crnogorskih opština.

M:Tel d.o.o.

Mrežna infrastruktura M:Tela za pružanje servisa fiksne telefonije, prenosa podataka i pristupa Internet-u je trenutno zasnovana na optičkoj, kablovskoj i wimax mreži. Dominantna mrežna pristupna tehnologija za realizaciju rezidencijalnih korisnika je od osnivanja kompanije bila zasnovana na sada već prevaziđenoj fiksnoj wimax tehnologiji i HFC kablovskom sistemu. Dalji razvoj mrežne infrastrukture se zasniva na realizaciji mreža zasnovanih na optičkoj GPON tehnologiji dok će dislocirane wimax mreže biti iskorištene u ruralnim krajevima. Na taj način je stvorena tehnološka osnova za ponudu Triple Play servisa televizije, Internet-a i telefonije. Razvijena fiksna infrastruktura je na bazi GPON.

M:Tel pruža usluge fiksne telefonije na WiMAX tehnologiji, kao i putem GPON optičke i HFC hibridno optičko-koaksijalne mreže. M:Tel-ovi servisi fiksne telefonije za poslovne korisnike su zasnovani na IP Centrex modelu i IP telefoniji. Razvoj M:Tel tehnologija se bazira na NGN (Next Generation Network) arhitekturi, što omogućava kompaniji kreiranje i pružanje usluga zasnovanih na IP tehnologijama i protokolima. Napredno IMS (IP Multimedia System) rješenje Ericsson-a, koje je implementirano kao Ericsson IMT (IMS Multimedia Telephony) sistem i potpuno integrisano u M:Tel-ov poslovni i tehnički model i ponudu servisa, daje M:Tel-u tehničku mogućnost pružanja servisa fiksne telefonije zasnovane na IP protokolu, omogućavajući u isto vrijeme integraciju servisa fiksne telefonije zasnovane na principima NGN arhitekture, uključujući njihovu realizaciju putem različitih transportnih i pristupnih tehnologija. Mrežna infrastruktura M:Tela za pružanje servisa fiksne telefonije, prenosa podataka i pristupa Internet-u je trenutno zasnovana na optičkoj, kablovskoj i wimax mreži. M:tel je u prvom kvartalu 2017. godine započeo realizaciju mreža na bazi GPON optičke tehnologije odnosno migraciju postojećih HFC optičko-kablovskih mreža na GPON zasnovanu tehnologiju koja omogućava skalabilniju ponudu Internet servisa, povećanu stabilnosti servisa televizije, telefonije i Internet.

M:Tel je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica koja se pruža na fiksnoj lokaciji u 18 opština (Andrijevica, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Tivat, Tuzi i Ulcinj)

Telemach d.o.o.

Telemach d.o.o. je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga: pristupa Internetu fiksne telefonije i distribucije audio - vizuelnih medijskih sadržaja. Telemach FTTH mreže bazirane su na standardnoj GPON tehnologiji koja omogućava širok spektar video servisa, Broadband servise velikih brzina, kao i fiksnu telefoniju. Usluga prenosa glasa omogućava krajnjim korisnicima optičke mreže Telemach-a da obavljaju odlazne i dolazne nacionalne i međunarodne telefonske razgovore. Interkonekcije na SS7 mrežu su napravljene sa svim operatorima fiksne i mobilne telefonije, koristeći NPC koji je dodeljen. Korisnici mogu da koriste uslugu telefonije samostalno ili u kombinaciji sa drugim uslugama Telemach-a (double i triple play).

Telemach je u relevantnom periodu putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekomu i Komunalnih usluga Podgorica pružao javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica koja se pruža na fiksnoj lokaciji u 9 opština (Bar, Bijelo Polje, Budva, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Tivat).

Telenor d.o.o.

Telenor d.o.o. je operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka, usluga iznajmljenih linija, usluga zakupa elektronske komunikacione infrastrukture, usluge prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu, usluge iznajmljivanja optičkih vlakana (dark fiber) i usluge sa dodatom vrijednošću. Platforma na kojoj Telenor pruža uslugu fiksne telefonije je IMS (IP Multimedia Subsystema) platforma. IMS (IP Multimedia Subsystema) je komercijalno pušten u 2015 godini u cilju pružanja servisa fiksne telefonije i drugih naprednijih servisa preko konvergencije mobilnih i fiksnih usluga.

Telenor je u relevantnom periodu putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekomu i Komunalnih usluga Podgorica pružao javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica koja se pruža na fiksnoj lokaciji samo pravnim licima u 11 opština (Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat).

IP Mont d.o.o.

IPMont d.o.o. je operator javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga, registrovan za obavljanje elektronske komunikacione usluge prenosa govora putem mreža baziranih na Internet protokolu (izbor i predizbor operatora, prepaid calling cards, Call Shop i SIP korisnici). Postpaid odnosno prepaid korisnicima koji su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekomu, usluge VoIP-a se pružaju korišćenjem servisa "Izbor operatora" (CS) biranjem kratkog koda 1011.

4.2.2 Dimenzija usluga maloprodajnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica

Pri određivanju dimenzije usluga Maloprodajnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica Agencija polazi od zamjenskih usluga na predmetnom tržištu razmatrajući načine putem kojih operatori pružaju krajnjim korisnicima (fizičkim i pravnim licima) pristup javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u svrhu korišćenja javno dostupne telefonske usluge, uvažavajući pri tome buduću razvoj tržišta.

4.2.2.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepen supstitucije se određuje pomoću:

- Stepen supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepen supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Stepen supstitucije na strani tražnje se utvrđuje na osnovu zamjenjivosti usluge posmatrano sa stanovišta korisnika pri relativnom porastu cijena. Za procjenu stepena supstitucije može se koristiti tzv. SSNIP test (eng. *Small but Significant and Non-transitory Increase in Price - malo ali značajno trajno povećanje cijene*), kojim se dokazuje spremnosti korisnika usluge A da pri porastu cijena te usluge 5-10% počne da koristi uslugu B. Pri tome se uzimaju u obzir, kako cijene usluga A i B, tako i troškovi prelaska na korišćenje usluge B (dugoročni ugovori, cijena terminalne opreme i sl). Ukoliko SSNIP test pokaže da su usluge A i B zamjenjive, smatra se da one pripadaju istom tržištu.

Stepen supstitucije na strani ponude se utvrđuje na osnovu mogućnosti preduzeća, koja pružaju druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, da, usled relativnog porasta cijena razmatrane usluge u relativno kratkom vremenu, uđu na tržište i počnu da pružaju te usluge.

Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni učesnici, odnosno privredni subjekti mogu ući na dato relevantno tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i sl.

Efekti zamjenjivosti na strani tražnje na maloprodajnoj osnovi predstavljaju efekte zamjenjivosti javno ponuđenih elektronskih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno zamjenskih usluga ostalih operatora na relevantnom tržištu. Drugim riječima, zamjenjivost na strani tražnje događa se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, zamjenske usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

U teoriji, ako operator koji nudi uslugu poveća cijenu te usluge, korisnici mogu da pređu na zamjenske usluge drugih operatora i na taj način da operatora koji je povisio cijenu svojih usluga prisile da cijene vrati na visinu na kojoj su bile iz razloga što će u suprotnom početi da gubi korisnike, a samim tim i tržišno učešće. Primjena prethodno navedenog argumenta zavisi od snage

zamjenjivosti na strani tražnje, odnosno, što je zamjenjivost na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u mogućnosti povećavanja cijena usluga koje nude svojim korisnicima.

U procesu određivanja relevantnog tržišta, Agencija bi trebalo da odredi relevantno tržište usluga i geografsku dimenziju tržišta, primjenjujući relevantne Smjernice Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage kao i o relevantnoj pravnoj tekovini Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije ponude i supstitucije tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju zamjenskim uslugama tj. supstitutima. Zamjenska usluga - supstitut je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istorodnu potrebu korisnika. S druge strane, supstitucija na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da u kratkom, odnosno srednjem roku ponudi istovjetnu uslugu, bez izlaganja dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod supstitucije na strani ponude aktivni operator odmah reaguje na povećanje cijene, tako da potencijalnom konkurentu treba više vremena kako bi počeo da nudi istovjetnu uslugu na tržištu. U slučaju supstitucije aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadleve troškove.

4.2.2.2 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

Efeti supstitucije na strani potražnje na maloprodajnom nivou su efekti supstitucije javno dostupnih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu, pri čemu korisnici mogu koristiti drugu uslugu ili drugu zamjenjivu uslugu za druge operatore na relevantnom tržištu kako bi povećali cijenu jedne usluge. Drugim riječima, zamjenjivost na strani potražnje javlja se u vrijeme kada korisnik određene usluge prebacuje na druge zamjenjive usluge kao odgovor na relativno povećane troškove usluge koju on ili ona koristi.

Uslugu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u Crnoj Gori u najvećem obimu pruža Crnogorski Telekom putem IMS tehnologije, koja je zasnovana na IP protokolu.

Crnogorski Telekom je završio s postupkom modernizacije svoje elektronske komunikacione infrastrukture prelaskom sa PSTN hijerarhije na hijerarhiju mreža nove generacije (NGN).

Ostali operatori koji u Crnoj Gori pružaju pristup javnoj telefonskoj mreži putem HFC i fiksnih bežičnih mreža, koristeći veleprodajne usluge zakupa optičkih vlakana ili zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije.

U periodu koji je obuhvaćen analizom, na tržištu fiksnih mreža u Crnoj Gori pristup javnoj telefonskoj mreži pružali su sledeći operatori Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, Mtel d.o.o. Podgorica, Telemach d.o.o., Telenor d.o.o. Podgorica i Ipmont d.o.o. Podgorica.

Agencija smatra da je supstitutivne usluge potrebno razmatrati u skladu sa Preporukom EC o relevantnim tržištima usluga iz 2017. godine u pogledu definicije predmetnog tržišta. S tim u vezi, a shodno Eksplanatornom dokumentu uz Preporuku Evropske komisije o relevantnim tržištima

usluga iz 2014.godine¹⁵, Agencija polazi od najuže definicije relevantne usluge na ovom tržištu (PSTN) i pristupa analizi stepena supstitucije ove usluge sličnim uslugama u cilju eventualnog proširenja opsega ovog tržišta. Agencija smatra da ova definicija predmetnog tržišta u užem smislu obuhvata usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži koji se ostvaruju putem tradicionalnog priključka PSTN, odnosno putem priključaka kojima se pružaju supstitutivne usluge. Riječ je o uslugama koje se ostvaruju putem pristupa fiksnoj mreži prvenstveno za potrebe ostvarivanja telefonskih poziva samostalno (*eng. standalone*), odnosno van paketa usluga.

Usluge pristupa putem POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA, koje su se ranije korisnicima obezbjeđivale na lokalnim centralama PSTN mreže Crnogorskog Telekom, sada se obezbjeđuju na nivou njegove pristupne mreže. Usluge koji su korisnicima ranije bile ponuđene u PSTN mreži korišćenjem TDM tehnologije, u IMS telefoniji su implementirani kao simulacioni servisi i pružaju potpunu i adekvatnu zamjenu bez uskraćivanja funkcionalnosti krajnjem korisniku, što podrazumjeva da je percepcija krajnjeg korisnika prema usluzi ista. Stoga je omogućen prelazak korisnika sa tradicionalne uskopojasne PSTN/ISDN telefonije na IMS telefoniju bez promjene funkcionalnosti dodatnih (suplementarnih) usluga. Shodno navedenom, Agencija smatra da je pristup putem POTS priključka, kojim Crnogorski Telekom trenutno omogućava pristup javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, usluga istovjetna usluzi pristupa telefonskoj usluzi putem PSTN-a i da je u odnosu na istu potrebno razmatrati zamjenske usluge.

Prema podacima kojima raspolaže Agencija, Crnogorski Telekom je na kraju relevantnog perioda imao 32.560 korisnika samostalne (*eng. standalone*), telefonske usluge. Ovo čini 29% od ukupnog broja korisnika ove usluge Crnogorskog Telekom, kako samostalno tako i u okviru paketa usluga.

Međutim, uprkos velikoj zastupljenosti usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u okviru paketa usluga, kao dominantnog trenda koji se primjećuje na nivou maloprodaje, shodno preporuci iz 2014.godine, ne predlaže se definisanje zasebnog maloprodajnog tržišta za pakete, jer dosadašnji dokazi nisu ukazivali na potrebu potrebe ex-ante regulacije paketa, koji može sadržati prethodno regulisanu uslugu. Stoga će Agencija na isti način razmatrati uslugu pristupa samostalnoj (*eng. standalone*) telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji istovjetnom istoj usluzi u okviru paketa usluga.

Pri razmatranju zamjenjivosti na strani tražnje, Agencija razmatra zamjenjivost usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži koja se pruža samostalno putem pristupa IP internet protokolu (IP).

Crnogorski Telekom je potpuno migrirao sve svoje IP / IMS korisnike koristeći MSAN POTS port at all-IP. POTS konekcija zbog svojih funkcionalnih i cjenovnih karakteristika može se smatrati zamjenskom uslugom usluzi pristupa Internet protokolu (IP) u svrhu pružanja javno dostupnih telefonskih usluga.

Za većinu korisnika ne postoji funkcionalna razlika između POTS-a i IP veze za pristup javnoj telefonskoj mreži, a u slučaju potrebe za pružanjem nekih drugih elektronskih komunikacionih usluga (širokopojasni Internet, IPTV), uglavnom se koristi IP veza. IP terminali koji se koriste isključivo u svrhu javno dostupnih telefonskih usluga nude se krajnjim korisnicima po istim

¹⁵ SWD(2014) 298 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT EXPLANATORY NOTE Accompanying the document Commission Recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and service

cijenama za POTS terminale, dok se paketi usluga, osim javno dostupnih telefonskih usluga i nekih drugih usluga, nude krajnjim korisnicima po cijenama koje im omogućavaju da ostvare određene uštede u odnosu na jednokratnu upotrebu usluga, i zbog toga su paketi usluga mnogo popularniji od korišćenja IP veze isključivo u svrhu korišćenja javno dostupnih telefonskih usluga.

Uzimajući u obzir funkcionalne karakteristike i cijene pristupa putem internet protokola (IP) i PSTN priključaka, Agencija smatra da su ove dvije vrste priključka međusobno zamjenjivi sa strane tražnje.

Pristup putem ISDN priključaka

Glavni razlog za korišćenje ISDN veze je potreba za više korisnika govorne pošte. Odabirom ISDN veze korisnik može imati najmanje dva (ISDN BRA) i do trideset kanala (ISDN PRA). Sa ISDN PRA, korisnik može da izabere da li da poveže deset, dvadeset ili trideset kanala. IP port može da koristi i višestruku govornu poštu.

Pošto je krajnjem korisniku omogućen veliki broj kanala, ISDN PRA port zahteva i ima dodatnu opremu za online upravljanje pozivima na strani korisnika, tj. Posedovanje PBKS-a. Telefonska centrala podrazumeva korišćenje ISDN (i IP tehnologije) portova. Iz tog razloga, ISDN PRA konekcija se može smatrati zamenom za više ISDN BA terminala i obrnuto, jer korisnik teoretski može zameniti jedan ISDN PRA port sa više ISDN BRA.

Agencija smatra da su, uzimajući u obzir funkcionalne karakteristike, pristup putem ISDN priključaka IP veze za javno dostupne telefonske usluge ove dvije vrste veza međusobno zamjenjive i pripadaju istom relevantnom tržištu.

Takođe, s obzirom da se ISDN veze mogu realizovati putem IP porta, to se iste smatraju zamjenskim uslugama u odnosu na uslugu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji putem POTS-a.

Pristup putem kablovskih mreža

Pristup preko kablovskih mreža se postiže korišćenjem koaksijalnog kabla (ili preko hibridne fiber-koaksijalne mreže) koji takođe prenosi i kablovsku televiziju. Iako je osnovna svrha kablovske mreže bila da obezbijedi televizijske sadržaje, kablovski operator svojim krajnjim korisnicima pružaju i javno dostupnu telefonsku uslugu i prenos podataka. U Crnoj Gori, usluge pristupa javnoj putem kablovskih mreža na kraju 2018. godine pružali su Telemach i Mtel. Upoređivanjem mjesečnih naknada za fiksni bežični pristup i IP konekciju dolazi do zaključka da su ove dvije vrste pristupa međusobno zamjenjive jer mjesečna naknada za Tel BOX 1 paket kod Mtel-a (u okviru kojeg je i pristup telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji) iznosi 6,99 EUR, a naknada za Flat fiksni kod Telemach-a iznosi 6 EUR.

Imajući u vidu istu ili sličnu funkcionalnost kao što korisnici dobijaju putem pristupa putem kablovskih mreža u odnosu na IP pristup kod Crnogorskog Telekom za Mjesečnu naknadu za pristup mreži od 6,17 EUR, može se zaključiti da su ove dvije vrste zamjenjivosti međusobno zamjenjive. Iz tog razloga, realno je očekivati da će korisnici u slučaju malog, ali značajnog povećanja cijena pristupa putem IP veze zamijeniti takav pristup pristupom putem kablovskih mreža.

Agencija smatra da operator koji nudi pristup javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji putem IP porta ne može profitirati povećanjem cijene usluga jer će korisnik u tom slučaju koristiti pristup putem kablovskih mreža, ako je ista dostupna.

Shodno tome, Agencija smatra da je pristup putem kablovskih mreža, s obzirom na cjenovne i funkcionalne karakteristike, zamjenska usluga za pristup putem IP internet protokola (IP) na strani tražnje i da ta dva tipa pristupa pripadaju istom relevantnom tržištu.

Fiksni bežični pristup

Fiksni bežični pristup koristi kapacitete mobilne javne komunikacione mreže. U početku, korisnicima je ponuđen fiksni Wi-Fi pristup samo kao kombinacija javno dostupnih telefonskih usluga i širokopojasnog pristupa internetu, a danas se ovaj pristup može koristiti samo u svrhu korišćenja javno dostupnih telefonskih usluga bez širokopojasnog pristupa internetu.

U slučaju malog, ali značajnog, stalnog porasta cijena usluga pristupa putem IP porta, realno je očekivati da korisnik IP priključka može biti zamijenjen fiksnim bežičnim pristupom, jer mu omogućava istu ili vrlo sličnu funkcionalnost.

Međutim, s obzirom da se kapacitet mobilne javne komunikacione mreže koristi za korišćenje fiksnog bežičnog pristupa, u ovoj usluzi su prisutni i nedostaci karakteristični za sve mobilne javne komunikacione mreže. Kvalitet usluga u mobilnim javnim komunikacionim mrežama zavisi od nivoa prijemnog signala koji može biti prilično nizak u određenim oblastima, posebno u zatvorenim prostorima. Budući da se uređaji nalaze u kućama korisnika, tj. u zatvorenim prostorima, nivo signala za prijem može biti manji u određenim situacijama što predstavlja problem korisnicima ove usluge. Veći broj korisnika u istom području baznih stanica može, takođe, imati negativan uticaj na kvalitet usluge. Međutim, ovi nedostaci su izraženiji i predstavljaju veće probleme korisnicima širokopojasnog pristupa internetu nego što je to slučaj sa javno dostupnim telefonskim uslugama, gdje je nivo prijema signala obično dovoljan da pruži zadovoljavajuće usluge.

Nakon svega navedenog, Agencija smatra da je fiksni bežični pristup supstitutivna usluga pristup putem IP protokola.

Usluga pristupa mobilnoj javnoj komunikacionoj mreži

Penetracija korisnika usluga mobilnih javnih komunikacionih mreža na kraju 2018 iznosila 182,96 % što je posljedica pojave tarifnih paketa koji su povoljniji za krajnje korisnike, odnosno pojave tarifnih paketa koji ne prave razliku u cijeni između poziva unutar mreže i poziva prema drugim mrežama. Stoga je potrebno razmotriti je li pristup mobilnoj javnoj komunikacionoj mreži odgovarajuća zamjenska usluga pristupu fiksnoj javnoj telefonskoj mreži.

Nove tehnologije uslovljavaju da se slične usluge mogu pružati i putem fiksnih i mobilnih mreža, ali i dalje postoji nekoliko faktora koji čine pristup mobilnoj mreži funkcionalno drugačijim od pristupa fiksnoj mreži. Najvažniji faktor je, naravno, mobilnost koja je karakteristična samo za mobilne mreže. Drugim riječima, korisnik pristupa mobilnoj mreži nezavisno od lokacije, dok pristup fiksnoj telefonskoj mreži može ostvariti samo s fiksne lokacije. Prema tome, zamjenjivost

ova dva pristupa za krajnjeg korisnika može biti prihvatljiva samo u jednom smjeru, tj. zbog karakteristike mobilnosti, usluga pristupa mobilnoj mreži predstavlja zamjensku uslugu pristupu fiksnoj javnoj telefonskoj mreži, ali ne i obrnuto.

Važan faktor je svakako i pouzdanost, odnosno kvalitet usluge. Dok se fiksne javne telefonske mreže odlikuju izvrsnim kvalitetom prenosa i velikom širinom pojasa, na kvalitet usluga mobilnih javnih komunikacionih mreža mogu negativno uticati razni faktori, poput velikog broja korisnika na području jedne bazne stanice koji pokušavaju ostvariti pristup mreži u isto vrijeme, razne fizičke prepreke (visoke zgrade, tuneli) kao i druge smetnje koje mogu negativno uticati na nivo prijemnog signala.

Potrebno je, takođe, napomenuti da jedan pristup fiksnoj javnoj telefonskoj mreži može koristiti više osoba (npr. unutar domaćinstva), dok je pristup mobilnoj mreži više ličan i pridružuje se samo jednom korisniku. Prema tome, zavisno do načina korišćenja, trošak pristupa fiksnoj javnoj telefonskoj mreži može dijeliti više osoba.

Osim gore navedenih funkcionalnih razlika, između pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji i pristupa mobilnoj javnoj komunikacionoj mreži, postoje i određene cjenovne razlike koje, po mišljenju Agencije utiču na percepciju i navike krajnjih korisnika. Međutim, s obzirom da zbog funkcionalnih karakteristika usluge pristupa mobilnoj javnoj komunikacionoj mreži i usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji nisu međusobno zamjenjive, Agencija nije dalje razmatrala uticaj cijena na navike krajnjih korisnika.

Usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za pravna lica

Osnovna funkcionalnost privatnih i poslovnih korisnika je identična, uprkos različitim potrebama u pogledu komuniciranja i pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u svrhu pružanja javno dostupne telefonske usluge. S obzirom da se pruža putem iste infrastrukture i omogućava jednak ili sličan kvalitet usluge, poslovni korisnici mogu zahtijevati neke dodatne usluge i/ili još veći kvalitet usluge, što ne utiče na osnovnu funkcionalnost.

Upoređujući tarifne pakete, koji uz uslugu pristupa uključuju i određeni telefonski saobraćaj, i cijene po kojima se ti paketi nude privatnim i poslovnim korisnicima, može se doći do zaključka da su isti gotovo identični. Iako gotovo svi operatori imaju zasebne ponude za fizička i pravna lica, većina tarifnih paketa je ipak dostupna i fizičkim i pravnim licima uz jednake ili slične cijene. Prilikom potpisivanja ugovora, operatori još uvijek dijele ove dvije vrste korisnika u zasebne grupe, ali i jedni i drugi, zavisno od njihovih potreba, mogu dobiti slične usluge bez značajnijih razlika. Fizička lica ne mogu direktno birati tarifne pakete koji su namijenjeni poslovnim korisnicima, ali iz razloga što je isti ili gotovo isti tarifni paket većinom ponuđen i privatnim korisnicima po sličnim ili istim cijenama i uslovima, ne postoji ni realna potreba za takvim odabirom. Slična je situacija i s poslovnim korisnicima koji isključivo biraju tarifne pakete namijenjene poslovnim korisnicima, ali čije su cijene takođe vrlo slične ili jednake cijenama tarifnih paketa privatnih korisnika.

Shodno navedenom, uprkos određenim razlikama u potrebama fizičkih i pravnih lica i činjenice da operatori još uvijek razlikuju ove dvije vrste korisnika, Agencija smatra da na strani tražnje ipak nije potrebno definisati dva zasebna tržišta, već da usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica pripadaju istom relevantnom tržištu.

4.2.2.3 Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Supstitucija na strani ponude bila bi moguća u slučaju da operator, koji ne pruža usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u svrhu pružanja javno dostupne telefonske usluge i koji ne posjeduje sopstvenu infrastrukturu, u slučaju povećanja cijena usluge hipotetičkog monopoliste istu počne pružati. U slučaju usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji ne bi bilo moguće tu uslugu pružiti u kratkom vremenu iz razloga što, ako operator ne posjeduje sopstvenu pristupnu infrastrukturu do krajnjeg korisnika, troškovi kopanja, povlačenja medija i ostali troškovi i potrebne radnje su toliko zahtjevne da nije realno da se dogode u kratkom vremenu i budu brzi odgovor na malo, ali trajno povećanje cijena. Shodno navedenom, Agencija zaključuje da na strani ponude ne postoji dodatna supstitutivna usluga u odnosu na usluge koje su već uključene na strani tražnje.

4.2.3 Geografska dimenzija relevantnog tržišta

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata sva područja u kojima određeni operatori pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno, sva područja u kojima postoje jednaki tržišni uslovi. U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije geografska dimenzija relevantnog tržišta je uglavnom određena na osnovu pokrivenosti mrežom i postojanjem jednakog pravnog i regulatornog okvira na određenom geografskom području.

Agencija geografsku dimenziju posmatra pojedinačno za svakog operatora.

Svaki od operatora na tržištu fiksne telefonije stekao je pravo pružanja usluga na čitavoj teritoriji Crne Gore. Takođe, pravni i regulatorni okvir relevantan za predmetnu uslugu, odnosno pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

U skladu s navedenim, Agencija geografsku dimenziju relevantnog tržišta određuje kao teritoriju Crne Gore i to za sve operatore koji nude usluge fiksne telefonije na tržištu.

4.2.4 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

Na osnovu prethodno izloženog, Agencija je utvrdila da Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica u Crnoj Gori čine:

1. usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem POTS priključka, nezavisno od toga da li se navedeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga.
2. usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem ISDN priključka, nezavisno od toga da li se navedeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga.
3. usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem IP internet protokola (IP), nezavisno da li se nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;
4. usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem kablovskih mreža, nezavisno da li se samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;

5. usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem bežičnih tehnologija u fiksnoj mreži, nezavisno da li se nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;

Agencija određuje da je Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica u Crnoj Gori u geografskoj dimenziji cijela teritorija Crne Gore.

5. TEST TRI KRITERIJUMA

Prethodnoj regulaciji podliježe tržište na kome postoje strukturne, regulatorne i druge trajnije prepreke koje onemogućavaju ulazak novih konkurenata i na kome nije moguće obezbijediti razvoj konkurencije bez prethodne regulacije. Prethodna regulacija obuhvata određivanje posebnih uslova pod kojima operatori sa značajnom tržišnom snagom obavljaju djelatnost elektronskih komunikacija radi obezbjeđivanja razvoja konkurencije na tržištu.

Relevantna Preporuka iz februara 2003. godine sadržala je 18 tržišta koja su bila podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na relevantnim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Prethodna Preporuka o relevantnim tržištima izmjenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnom tržištima, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio trenutno važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Na osnovu člana 15 stav 1 Direktive 2002/21/EC (Okvirna direktiva) Evropska komisija je 9. decembra 2014. godine usvojila Preporuku o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji, (2014/710/EU). Prema ovoj preporuci postoje četiri relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Međutim, regulatorna tijela mogu sama da utvrđuju da li su pojedina tržišta, koja se ne nalaze na listi iz Preporuke, podložna prethodnoj regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Tržište „*Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica*“, nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji, (2014/710/EU).

Prema članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija može utvrditi da prethodnoj regulaciji mogu biti podložna i druga tržišta koja istovremeno ispunjavaju sljedeće kriterijume:

- 1) postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
- 2) struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
- 3) primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta, a kod analize tržišta naglasak je na odnosu između operatora koji djeluju na tom relevantnom tržištu.

5.1 Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode

U skladu s članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije, dvije vrste prepreka su ključne prilikom određivanja da li postoje visoke i trajne prepreke ulaska na tržište:

- strukturne prepreke;
- pravne ili regulatorne prepreke.

Prvi kriterijum je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište.

Prijetnja od ulaska na tržište, nezavisno ulazi li novi operator na tržište na kraći ili duži period, predstavlja glavni pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore na tržištu. U slučaju kada postoje prepreke ulaska na tržište odnosno u situaciji u kojoj su izgrađene prepreke ulaska na tržište smanjuje se postojećim operatorima na tržištu i prijetnja od ulaska novih operatora. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da ukoliko utvrdi da postoje snažne i trajne prepreke ulaska na određeno tržište, Agencija može uticati na razvoj efikasne tržišne konkurencije na tom tržištu.

5.1.1 Strukturne prepreke ulaska na tržište

Strukturne barijere postoje kada su postojeće tehnologije i priroda mreže, povezani troškovi ili nivo tražnje takvi da uzrokuju stvaranje asimetričnih uslova među operatorima, sprečavajući na taj način ulazak novih operatora ili razvoj konkurencije. Izgradnja i eksploatacija fiksne mreže je jedan od primjera stvaranja ovakvih barijera.

Na osnovu Preporuke Evropske komisije, nacionalnim regulatornim tijelima prilikom određivanja postoje li na tržištu visoke i trajne barijere ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi, koji ne moraju biti istovremeno zadovoljeni:

- nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku barijeru razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen vertikalne integracije;
- postojanje nenadoknadivih troškova;
- jednostavan ili povlašćen pristup tržištima kapitala ili novčanim izvorima;
- ekonomija obima;
- ekonomija širine;
- barijere prelaska za krajnje korisnike;
- stepen diverzifikacije usluga;
- tehnološka prednost ili nadmoć.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja postoje li ili ne postoje strukturne barijere ulaska na relevantno tržište koje je predmet ove analize.

Nadzor infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti je, saglasno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage na jednom relevantnom tržištu. Navedeno je posebno vidljivo u slučaju kada se pomenuta infrastruktura isključivo ili pretežno nalazi u vlasništvu određenog operatora, najčešće bivšeg monopoliste, i kada istovremeno postoje visoke i nepremostive barijere povezane s izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određene usluge.

Crnogorski Telekom je bivši monopolista i vlasnik elektronske komunikacione mreže. Geografska dostupnost, tj. raspoloživost telefonskih priključaka je izrazito velika s obzirom da je Crnogorski Telekom, kao pružalac osnovne telekomunikacione usluge, saglasno Zakonu o telekomunikacijama, bio obavezan svim korisnicima ponuditi pristup svojoj mreži. Crnogorski Telekom je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu u periodu dok je bio javno preduzeće i dio JP PTT-a, a i nakon toga, u periodu u kojem je uživao ekskluzivna prava.

Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture iziskuje visoke troškove ulaganja zbog potrebe kopanja i provlačenja distributivne telekomunikacione kanalizacije. Izgradnja i početak korišćenja sopstvene pristupne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja i detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja uložених sredstava. U skladu s navedenim, može se zaključiti da ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja, većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori ne bi mogli nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Shodno navedenom, i uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma koja je građena tokom dugog perioda, odnosno u periodu kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u sljedećem periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma za pružanje javno dostupne telefonske usluge isključivo privatnim korisnicima nije ekonomski opravdano.

Imajući to u vidu, operatorima je otežana izgradnja nove infrastrukture za pružanje javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji zbog visokih troškova pa u tom tradicionalnom pristupu uspostavljanja mreže nadzor nad infrastrukturom predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije.

Iako je zakonski okvir u Crnoj Gori pratio razvoj mreža i servisa, Agencija je, u cilju potpunog sagledavanja kriterijum postojanja visokih prepreka razvoju infrastrukturne konkurencije, uzela u obzir i postojanje veleprodajnih ponuda, putem kojih operatori mogu ostvarivanjem pristup mreži Crnogorskog Telekoma i ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, a omogućavaju ublažavanje ili potpuno uklanjanje visokih barijera ulasku na predmetno maloprodajno tržište.

S tim u vezi, na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom ima obavezu pružanja sljedećih veleprodajnih usluga:

- usluga pristupa lokalnoj petlji sa povezanim veleprodajnim uslugama kolokacije odnosno zajedničkog korišćenja telekomunikacione kablovske kanalizacije
 - usluga mogućnosti izbora/ predizbora operatora
 - usluga iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou
- putem kojih su operatori u mogućnosti da pružaju maloprodajne usluge telefonskih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji.

Usluga izbora i predizbora operatora značajno smanjuje nenadoknadive troškove odnosno troškove ulaska novih operatora na tržište i pružanje javno dostupne usluge krajnjim korisnicima. Upravo zbog prethodno navedenog, operatori koji krajnjim korisnicima žele ponuditi isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu, mogu birati uslugu izbora / predizbora operatora koju mogu dopunjavati i uslugom zakupa preplatničke linije ili uslugom prisupa lokalnoj petlji.

U skladu sa navedenim, na osnovu veleprodajnih ponuda Crnogorskog Telekom operatora imaju pristup veleprodajnim uslugama na cijeloj teritoriji Crne Gore gdje Crnogorski Telekom, kao incumbent operator ima sopstvenu infrastrukturu i mrežu, te se navedene veleprodajne usluge pružaju u skladu s obavezom omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, obavezom obezbjeđivanja jednakog tretmana - nediskriminacije, obavezom objavljivanja podataka, obavezom odvajanja računovodstvenih evidencija i obavezom kontrole cijena i troškovnog računovodstva.

Agencija smatra da je od vitalnog značaja za budućnost inovacija i ulaganja u sektoru elektronskih komunikacija da alternativni i potencijalni operatori i dalje mogu pristupiti ključnim veleprodajnim inputima, uslugama veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija (WLR) i uslugama izbora, odnosno predizbora operatora (CPS/ CS) i u narednom periodu na koji će se odnositi rezultati ove analize.

Međutim, iako su ove usluge u analiziranom periodu bile dostupne, za njima nije bilo tražnje, već su se alternativni operatori pretežno opredjeljivali za izgradnju sopstvene mreže za pristup. Telenor, Telemach i M:Tel pružaju telefonske usluge putem sopstvene mreže koju su izgradili u proteklom periodu, koristeći veleprodajne usluge Crnogorskog Telekom, Komunalnih usluga - Podgorica i CEDIS-a u vidu usluga zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, dark-fibera, zakupa niskonaponskih stubova i stubova jave rasvjete. Navedeno ukazuje na mogućnost prelaska na korišćenje usluga drugog operatora ali samo u slučaju da isti ima odgovarajuću infrastrukturu na datoj lokaciji.

Dakle, u relevantnom periodu operatori su koristili veleprodajne usluge zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, zakupa optičkih kablova, elektro energetske stubova i stubova javne rasvjete, kao i izbora operatora u cilju širenja svojih mreža i omogućavanja pristupa istoj u cilju pružanja prvenstveno paketa usluga, u okviru kojih je omogućen i pristup javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji. Međutim, polazeći od neujednačene zastupljenosti operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore u pogledu pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji, broja korisnika ove usluge, a posebno broja korisnika standalone telefonske usluge, Crnogorski Telekom i dalje ima najveću zastupljenost u smislu pokrivenosti teritorije Crne Gore. Činjenica je da ostali operatori uglavnom nemaju svoju infrastrukturu koju bi koristili za razvoj svojih mreža a u cilju pružanja javne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji, već su prinuđeni da isto zakupljuju od Crnogorskog Telekom, Komunalnih usluga Podgorica i CEDIS-a i drugih vlasnika infrastrukture. Nadalje, veleprodajne usluge (WLR, izbor i predizbor), iako su u ponudi, nisu zaživjele i ne mogu se smatrati dovoljnim preduslovom za uklanjanje strukturnih barijera.

Na osnovu svega navedenog, Agencija je mišljenja da postoje visoke strukturne prepreke za ulazak na relevantno Maloprodajnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica.

5.1.2 Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne prepreke ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište odnose se na sljedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
 - ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
 - uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.
- a) potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom**

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, svako pravno ili fizičko lice dužno je da, prije početka korišćenja, odnosno operator prije prestanka ili izmjene režima korišćenja javnih elektronskih komunikacionih mreža ili pružanja javnih elektronskih komunikacionih usluga, u pisanoj formi, podnese prijavu Agenciji. Prijava se podnosi Agenciji, najmanje 15 dana prije početka korišćenja, odnosno prestanka ili izmjene režima korišćenja javnih elektronskih komunikacionih mreža ili pružanja javnih elektronskih komunikacionih usluga.

b) ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip prepreke se ne odnosi na maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, koje je obrađeno u ovom dokumentu.

c) uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru da ostvari ulazak na Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica. Nadalje, svaki operator koji ulazi na tržište ne mora izgraditi sopstvenu pristupnu mrežu da bi pružao usluge korisnicima, već je u mogućnosti da koristi veleprodajne ponude koje je Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na vertikalno povezanim veleprodajnim tržištima, obavezan ponuditi svim operatorima koji djeluju na tržištu. Takođe, svaki operator će, nezavisno od tržišnog učešća i vremena u kojem je prisutan na tržištu, koristiti jednake, nediskriminatorne veleprodajne uslove koji su transparentno objavljeni.

Svaki operator koji ima poslovni plan ima mogućnost ulaska na tržište, ima pravo da postavi, upotrebljava i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu i da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno samo uz obavezu dostavljanja obavještenja Agenciji, o početku, promjenama i završetku obavljanja djelatnosti elektronskih komunikacionih mreža i usluga.

Iz navedenog je vidljivo kako su preduzete odgovarajuće aktivnosti koje su minimizirale, odnosno uklonile pravne i regulatorne prepreke ulaska na tržište odnosno koje su omogućile ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim time i liberalizaciju tržišta.

5.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje kako na Maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, i dalje postoje visoke i trajne strukturne prepreke ulaska na tržište.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

5.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine

Prvi kriterijum je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti da procjeni postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti da odredi teži li tržište u određenom periodu efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Iz navedenog je vidljivo da se prva dva kriterijuma međusobno nadopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući odgovarajući zaključak da li je neophodno prethodno regulisati određeno tržište.

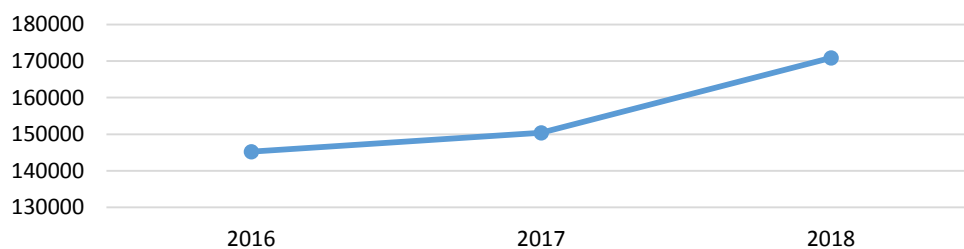
Agencija, da bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, mora dokazati i statički i dinamički kriterijum, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem periodu ne teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Obzirom da je, saglasno članu 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija postupak analize tržišta obavezna sprovoditi najmanje svake tri godine, Agencija će drugi kriterijum posmatrati u periodu od tri godine.

Kako bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, Agencija mora da dokaže da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem razdoblju ne teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Analiza ovog kriterijuma se sprovodi tako da se utvrdi veličina tržišne konkurencije i pored postojanja mogućih barijera za ulazak na tržište, a imajući na umu činjenicu da i tržište gdje postoje prepreke za ulazak na tržište može imati karakteristike po kojima teži razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda. Težnja razvoju efikasne tržišne konkurencije u okviru odgovarajućeg vremenskog perioda ne znači da će se isto dogoditi brzo, već znači da je analizom utvrđeno da postoji određena dinamika tržišnih događaja koja bi mogla dovesti do efikasne tržišne konkurencije i bez prethodne regulacije.

Za potrebe donošenja zaključaka o drugom kriterijumu, Agencija je uzela u obzir kretanje broja korisnika usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji i učešće pojedinih operatora u pružanju ove usluge standalone i u okviru paketa.

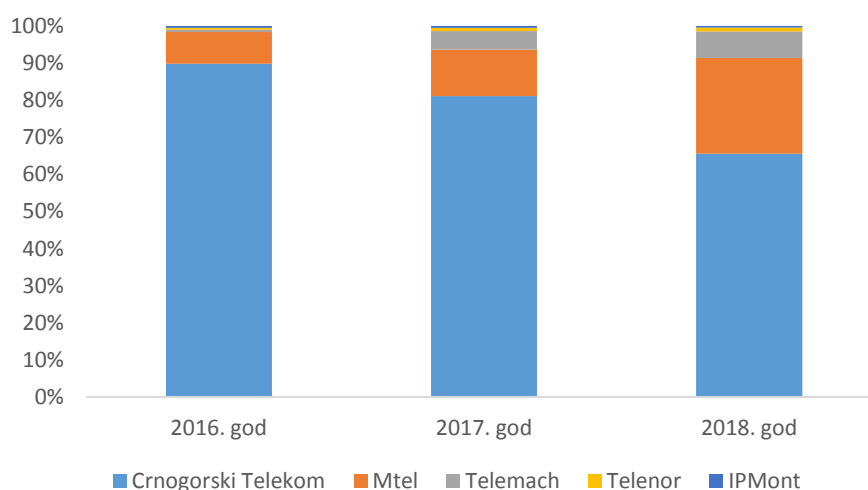
Broj korisnika ove usluge svih operatora (kao standalone i u okviru paketa) je rastao tokom relevantnog perioda (*slika br. 1*).

Slika br. 1: Broj korisnika usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji u periodu od 2016-2018 godine

Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

Učešće Crnogorskog Telekoma u broju korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži u cilju korišćenja bilo koje od usluga iz paketa koje se putem ove vrste pristupa pružaju (ukupno, tj. standalone i u okviru paketa) tokom relevantnog perioda je opadalo kontinuirano i na kraju 2018. godine je iznosilo preko 65 % (Slika br.2), što je znatno iznad referentnih nivoa za koje se generalno smatra da je bitan indikator za status značajne tržišne snage, a posebno ako se posmatra u odnosu na standalone telefonsku. Navedeni trend, iako ukazuje na izvjesno opadanje učešća Crnogorskog Telekoma na ovom tržištu, nije pokazatelj težnje efikasnoj konkurenciji na ovom tržištu. godine. Naime, tržišno učešće Crnogorskog Telekoma je i dalje veoma visoko i znatno je iznad referentnih nivoa za koje se generalno smatra da su indikatori za status značajne tržišne snage.

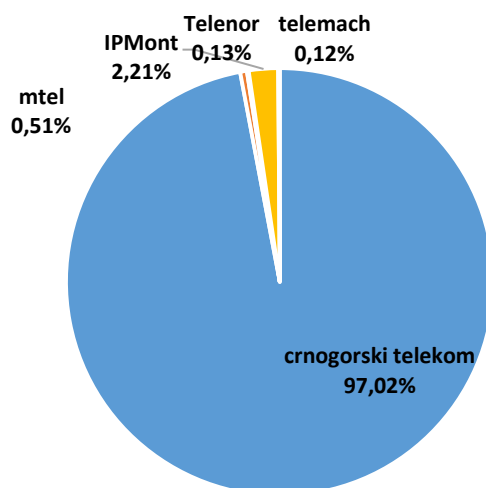

Slika br.2: Učešće operatora u broju korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži u cilju korišćenja bilo koje od usluga iz paketa koje se putem ove vrste pristupa pružaju

(ukupno, tj. standalone i u okviru paketa) u periodu od 2016.-2018. godine

Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

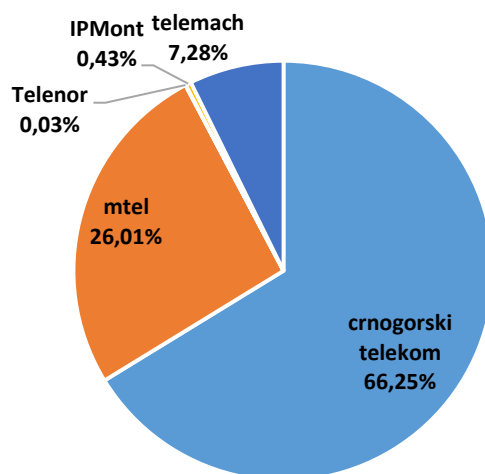
Navedeno potvrđuju podaci kojima Agencija raspolaže, koji pokazuju da je na kraju 2018. godine učešće Crnogorskog Telekoma u pružanju usluga pristupa javnoj fiksnoj mreži za potrebe korišćenja samostalne (eng. *stand alone*) telefonske usluge iznosilo je preko 97% (Slika br.3).

Slika br.3: Učešće operatora u broju korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži u cilju pružanja telefonske usluge (standalone) 31.12.2018.godine

Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

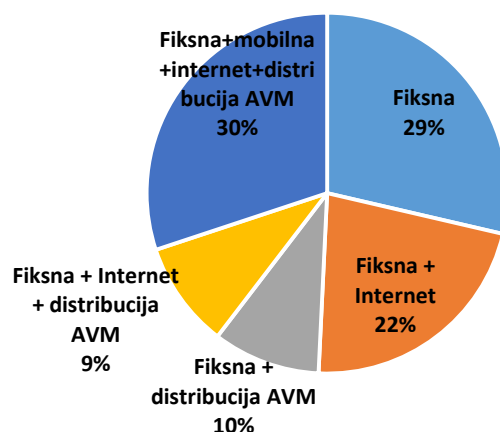
Takođe, ako se uzme u obzir ukupan broj korisnika ove usluge (standalone i u okviru paketa) od strane svih operatora na predmetnom tržištu na kraju 2018. godine, učešće Crnogorskog Telekomu u broju korisnika ove usluge je 66,25%, što je veoma visoko učešće i samo, kao takvo, ukazuje na nedovoljno razvijenu konkurenciju na tržištu pristupa u cilju pružanja javne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji (Slika br.4).

(Slika br.4):Učešće operatora u ukupnom broju korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži u cilju pružanja telefonske usluge (standalone i u okviru paketa) 31.12.2018. godine

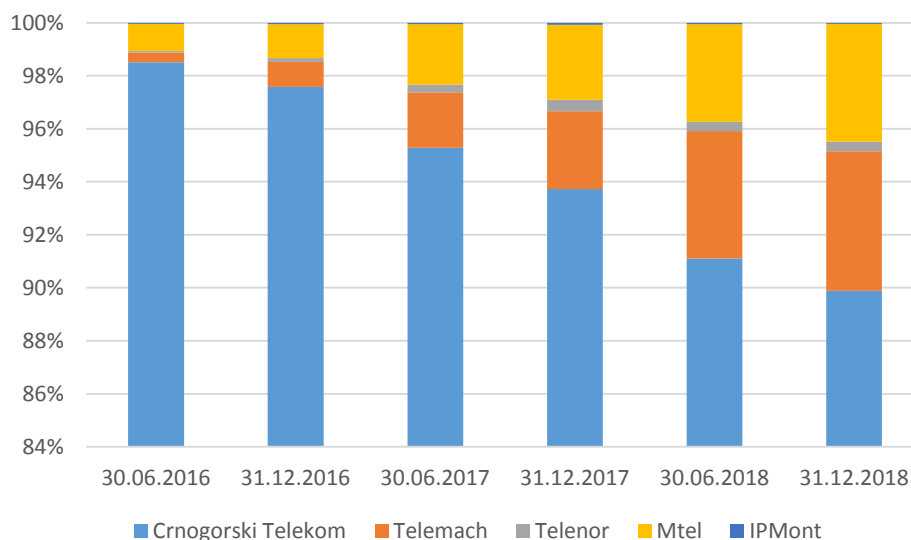
Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

Nadalje, učešće korisnika samostalnih (*eng. stand alone*) telefonskih usluga na fiksnoj lokaciji u ukupnom broju korisnika ove usluge (standalone i u okviru paketa) na kraju 2018.godine kod Crnogorskog Telekomu je bio 29% (Slika br.5). U pitanju su korisnici koji ne žele ili ne mogu koristiti usluge pristupa internetu i kablovskoj TV.

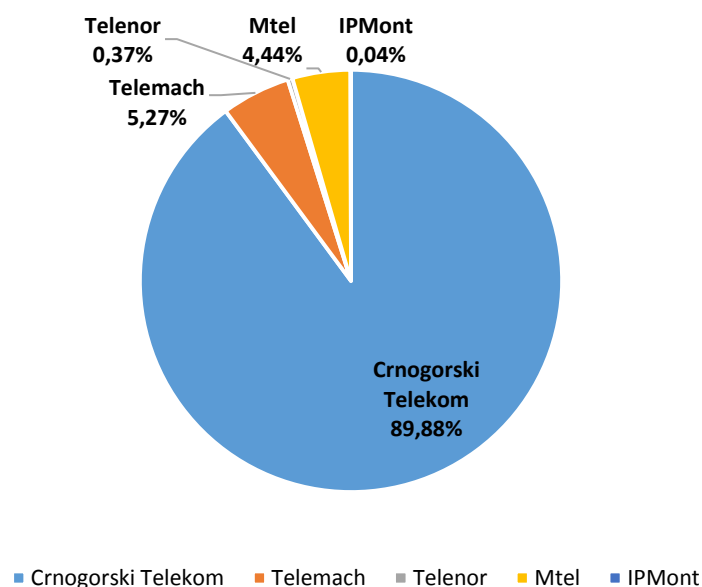
Slika br.5 Učešće broja korisnika pristupa javnoj telefonskoj mreži u cilju pružanja telefonske usluge standalone i u okviru paketa 31.12.2018.godine
Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

Navedeno ukazuje na činjenicu da iako broj priključaka raste u korist drugih operatora, isto nije dovoljno da bi potvrdilo tendenciju efikasnoj tržišnoj konkurenciji, a posebno imajući u vidu da su priključci ostalih operatora realizovani prevashodno u cilju pružanja ostalih usluga (internet, AVM i mobilne), pri čemu je i usluga pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji omogućena u okviru paketa usluga. S tim u vezi, bitno je istaknuti da se usluga pristupa javnoj telefonskoj usluzi od strane korisnika alternativnih operatora ne koristi u mjeri koja bi ukazala na efikasnu konkurenciju na ovom tržištu, a ista je za određenu kategoriju korisnika i jedini razlog za pristup telefonskoj mreži, kako usled finansijskih ili tehničkih nemogućnosti ili nedostatka potrebe za korišćenjem ostalih usluga koje se nude u okviru raspoloživih paketa usluga uz telefonsku uslugu. O navedenom svjedoče i podaci o učešću ukupno ostvarenog saobraćaja u fiksnoj telefoniji po operatorima u periodu od 2016.-2018.godine (Slika br.6).

Slika br.6: Učešće operatora u ukupno ostvarenom saobraćaju u fiksnoj telefoniji u periodu od 2016.-2018.godine
Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

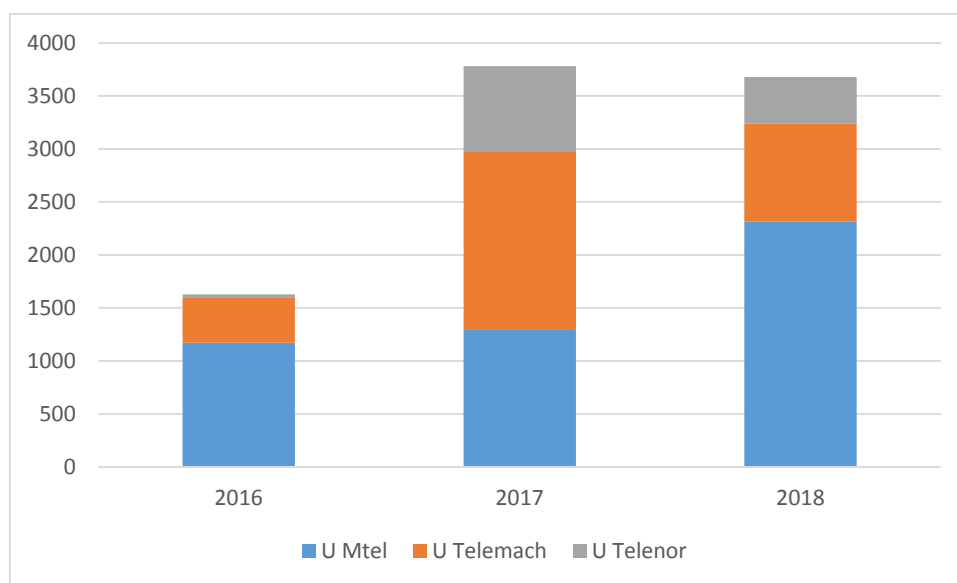
Agencija je razmotila učešće operatora na kraju relevantnog perioda, 31.12.2018.godine u ukupno ostvarenom saobraćaju, i utvrdila da je učešće Crnogorskog Telekomu u istom skoro 90% (Slika br.7).

Slika br.7: Učešće operatora u ukupnom obimu saobraćaja (minuti) ostvarenog putem javne telefonske usluge 31.12.2018. godine

Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

Ako se navedenim pokazateljima doda i činjenica da su korisnici su relevantnom periodu koristili mogućnost prenisivosti broja i prešli na zamjensku uslugu u okviru povoljnijeg paketa kod drugog operatora (M:Tel-a ili Telemacha), očigledno je da je isto realizovano u cilju korišćenja povoljnosti u pogledu korišćenja i drugih usluga u paketu a ne isključivo usluge pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji. Ovaj prelazak korisnika je uticao inicijalno na smanjenje broja korisnika Crnogorskog Telekomu u korist povećanja broja korisnika drugih operatora u relevantnom period (Slika br.8). Međutim, očigledno je da navedene promjene na ovom tržištu nisu dovele do značajne promjene u korišćenju usluge pristupa u cilju ostvarivanja telefonskih usluga na fiksnoj lokaciji, kao ni do značajnog smanjenja učešća Crnogorskog Telekomu.

Slika br. 8: Preneseni brojevi u fiksним mrežama u period od 2016.-2018.godine

Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

Iako je evidentno da je broj korisnika usluge pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji kod alternativnih operatora u porastu u relevantnom periodu, učešće operatora u okvirima prethodno navedenih parametara ne ukazuje da tržište teži efikasnoj konkurenciji. Stoga se može zaključiti da u odsustvu regulacije ovo tržište ne bi težilo razvijenoj konkurenciji.

5.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u razmatranju drugog kriterijuma, Agencija zaključuje kako na Maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica ne postoji tendencija ka efikasnoj tržišnoj konkurenciji i da su i dalje prisutne visoke i trajne prepreke za ulazak na tržište.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen

5.3 Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da je li primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena obuhvata slijedeće:

a) Step en opšteg nekonkurentnog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije smatraju se dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za postupanjem Agencije za zaštitu konkurencije. S druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Agencije za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

b) Step en kompleksnosti uklanjanja nekonkurentnog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti efikasnije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex-ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex-post* regulacijom.

Agenciji za zaštitu konkurencije svojevrstan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex-ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentno ponašanje pokušava otkloniti *ex-post* regulacijom.

c) nekonkurentno ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je blagovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora

sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex-ante* regulacija.

Primjena mjera *ex-ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti.

d) potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće udvosrtučiti infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovisati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex-ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex-post* regulacije, odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promovisanje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Zatim, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex-post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je blagovremen intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage shodno Zakonu o zaštiti konkurencije moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za održavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Zakonom o zaštiti konkurencije („Sl. list Crne Gore” broj 44/12 i 13/18) predviđeno je da Agencija za zaštitu konkurencije preduzima mjere prema učesnicima i udruženjima učesnika za učinjene povrede konkurencije ili radi njihovog spriječavanja, prestanka već nastale povrede i otklanjanja štetnih posljedica po učesnike i potrošače. Naime, u članu 43 Zakona o zaštiti konkurencije propisano je da ako nadležni organ preko ovlašćenog lica utvrdi da je zloupotrijebljen dominantan položaj, rješenjem utvrđuje povredu i može odrediti mjere koje su učesnici na tržištu dužni da preduzmu radi uspostavljanja konkurencije na relevantnom tržištu i otklanjanja štetnih posledica zloupotrebe dominantnog položaja, kao i rokove za njihovo izvršenje.

Zakon o zaštiti konkurencije jasno i nedvosmisleno propisuje sve faze postupka koje treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje, ali analizirajući odredbe Zakona, zaključuje se da propisi o zaštiti konkurencije na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj usluzi koja se pruža na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica, ne bi omogućili dovoljno brzo rješavanje problema.

5.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu činjenica iznesenih u trećem kriterijumu Agencija zaključuje da su propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji bi se dogodio na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, ali takođe smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti

potencijalni problem na ovom relevantnom tržištu sklonom brzim promjenama, kada bi blagovremena intervencija bila neophodna.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen.

5.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju je li relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji

Prema mišljenju Agencije, relevantno maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica je podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma, za koji je potrebno da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma shodno članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Na osnovu svega navedenog, Agencija je utvrdila da je maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji relevantno tržište, i da je potrebno na istom sprovesti analizu.

6. ANALIZA TRŽIŠTA PRISTUPA JAVNOJ TELEFONSKOJ MREŽI NA FIKSNOJ LOKACIJI ZA FIZIČKA I PRAVNA LICA

6.1 Određivanje relevantnog tržišta

Agencija je u postupku analize odredila relevantno tržište isto kao u poglavlju 4.2.4.

Shodno navedenom, Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica u Crnoj Gori čine:

- usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem POTS priključka, nezavisno od toga da li se navedeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;
- usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem ISDN priključka, nezavisno od toga da li se navedeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;
- usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem IP internet protokola (IP), nezavisno da li se nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;
- usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem kablovskih mreža, nezavisno da li se samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga;
- usluga pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica koja se pruža putem bežičnih tehnologija u fiksnoj mreži, nezavisno da li se nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa usluga.

Takođe, geografska dimenzija Maloprodajnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica u Crnoj Gori je cijela teritorija Crne Gore.

6.2 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja VI koje se odnosi na zaštitu konkurencije iz Zakona o elektronskim komunikacijama postupak analize relevantnih tržišta se sprovodi u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procijene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike.

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija će izračunati tržišno učešće na određenom relevantnom tržištu i tumačiti ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima.

Nakon utvrđivanja i određivanja relevantnog tržišta, Agencija će, u skladu sa prikupljenim podacima i usvojenom Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta, procijeniti postoji li na konkretnom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom koja mu omogućuje da se ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

Prilikom procjenjivanja značajne tržišne snage operatora Agencija, u skladu sa članom 68 ZEK-a, primjenjuje neke od sljedećih kriterijuma:

- 1) tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
- 2) barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
- 3) uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
- 4) odsustvo potencijalne konkurencije;
- 5) ekonomija obima i ekonomija opsega;
- 6) tehnološka prednost i superiornost;
- 7) nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
- 8) stepen vertikalne integracije;
- 9) stepen diverzifikacije usluga;
- 10) povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
- 11) ograničenje povećanja kapaciteta;
- 12) povezanost usluga koje pruža.

Agencija ocjenjuje da je za analizu ovog relevantnog tržišta od najveće važnosti analiza sledećih kriterijuma:

- 1) tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
- 2) barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
- 3) ekonomija obima i ekonomija opsega;
- 4) stepen vertikalne integracije;
- 5) stepen diverzifikacije usluga;

6.2.1 Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu

Tržišno učešće je pokazatelj relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, i predstavlja procentualno učešće tog operatora u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije dovoljan pokazatelj postojanja značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, mala je vjerovatnoća da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, operator čije tržišno učešće premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage.

Nadalje, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isto stabilno tokom određenog vremenskog razdoblja. S druge strane, promjenjivo tržišno učešće pokazatelj je smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnom učešću ogleda se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u prihodu ili obimu usluga, koje je operator nudio i ostvario u relevantnom periodu na relevantnom tržištu.

Na kraju 2018. godine učešće korisnika usluga pristupa javnoj fiksnoj mreži za potrebe korišćenja telefonske usluge Crnogorskog Telekomu u ukupnom broju korisnika te usluge, kako je i prethodno detaljno prikazano u poglavlju br.4, iznosilo je:

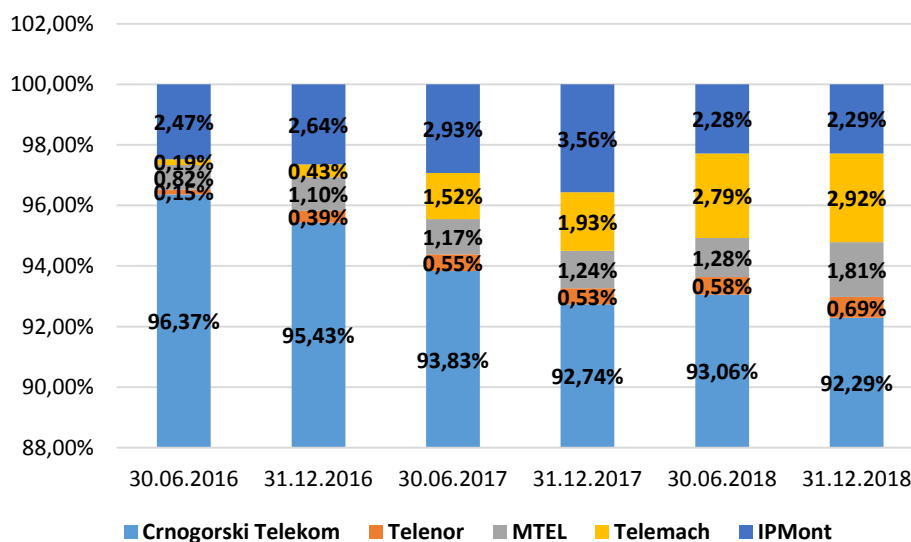
- 97,02% - učešće u ukupnom broju korisnika samostalne (eng. *stand alone*) telefonske usluge (Slika br.3);
- 66,25% - učešće u ukupnom broju korisnika telefonske usluge (kao *standalone* i u okviru paketa) (Slika br.4);

Takođe, učešće broja korisnika Crnogorskog Telekom, koji ne žele ili ne mogu koristiti usluge pristupa internetu i kablovskoj TV, i koji su iz istih razloga korisnici samostalne (eng.*stand alone*) telefonske usluge na fiksnoj lokaciji, u ukupnom broju korisnika ove usluge (*standalone* i u okviru paketa) Crnogorskog Telekom je 29% (Slika br.5).

Navedeno tržišno učešće Crnogorskog Telekom ukazuje na veliku vjerovatnoću postojanja značajne tržišne snage istog na ovom relevantnom tržištu.

Nadalje, podaci o ostvarenom saobraćaju u fiksnoj telefoniji po operatorima u relevantnom periodu ukazuju na izvjesan pad učešća Crnogorskog Telekom u istom, s tim da to učešće i dalje iznosi oko 90 % (Slika br.6).

Takođe, učešće Crnogorskog Telekom u prihodima ostvarenim od telefonskih usluga iznosi 92,29% (Slika br. 9)

Slika br.9: Kretanje učešća operatora u ukupnom prihodu ostvarenom od javne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji
Izvor: Podaci kojima raspolaže Agencija

6.2.2 Barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu

Barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu odnose se prvenstveno na kontrolu infrastrukture koja se ne može lako replicirati. Ova barijera, prema Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, predstavlja važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage, a posebno ako je ta infrastruktura isključivo ili pretežno u vlasništvu određenog operatora, a posebno ako postoje visoke i nepremostive prepreke povezane s repliciranjem takve infrastrukture, a pristup toj infrastrukturi je neophodan za pružanje određenog proizvoda ili usluge.

Vlasništvo nad infrastrukturom može bivšem monopolisti donijeti troškovnu prednost dok vrijeme i trošak povezan s repliciranjem takve infrastrukture predstavlja za druge operatore značajnu prepreku za ulazak na tržište. Vlasnik infrastrukture može još dodatno proširiti svoju tržišnu snagu na horizontalno ili vertikalno povezana tržišta.

Kapitalna ulaganja potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu pristupne mrežne infrastrukture izuzetno su visoka i zahtijevaju detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povrata uložених sredstava. Ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta.

Da bi krajnjim korisnicima mogao ponuditi uslugu pristupa, novi operator mora sam graditi pristupnu infrastrukturu do krajnjeg korisnika ili može koristiti pristupnu infrastrukturu drugog operatora. Gradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana ne samo zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe kopanja i povlačenja distributivne telekomunikacione kanalizacije, već i zbog nemogućnosti dobijanja potrebnih dozvola za izgradnju sopstvene pristupne infrastrukture.

Činjenica je da ostali operatori uglavnom nemaju svoju infrastrukturu koju bi koristili za razvoj svojih mreža a u cilju pružanja javne telefonske usluge na fiksnoj lokaciji, već su prinuđeni da isto zakupljuju od Crnogorskog Telekom, Komunalnih usluga Podgorica i CEDIS-a i drugih vlasnika infrastrukture. Osim toga, veleprodajne usluge (WLR, izbor i predizbor), iako su u ponudi, nisu zaživjele. S tim u vezi, Komunalne usluge Podgorica i CEDIS ne mogu se posmatrati kao operatori koji bi na osnovu svoje infrastrukture mogli biti konkurencija Crnogorskom Telekomu na ovom relevantnom tržištu iz razloga što ta infrastruktura služi prevashodno za osnovnu djelatnost tih operatora i mala je vjerovatnoća da će isti operatori tu infrastrukturu početi da koriste u cilju pružanja maloprodajne telefonske usluge.

U relevantnom periodu alternativni operatori nisu gradili telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju za postavljanje svojih kablova, već su koristili veleprodajne usluge zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, zakupa optičkih kablova, elektro energetske stubova i stubova javne rasvjete, kao i izbora operatora u cilju širenja svojih mreža i omogućavanja pristupa istoj u cilju pružanja prvenstveno paketa usluga, u okviru kojih je omogućen i pristup javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji. S obzirom da je telekomunikaciona kablovska kanalizacija zastupljena uglavnom u urbanizovanim zonama koje su najgušće naseljene, to su alternativni operatori orjentisani ka korisnicima u prigradskim i seoskim područjima koja imaju znatno nižu gustinu naseljenosti u odnosu na urbanizovane zone.

Polazeći od neujednačene zastupljenosti operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore u pogledu pristupa javnoj telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji, broja korisnika ove usluge, a posebno broja korisnika standalone telefonske usluge, Crnogorski Telekom i dalje ima najveću zastupljenost u smislu pokrivenosti teritorije Crne Gore. Uz to, Crnogorski Telekom, pored sopstvene telekomunikacione kanalizacije, takođe je u mogućnosti da, kao i alternativni operatori, koristi infrastrukturu navedenih infrastrukturnih operatora za postavljanje sopstvenih vazdušnih kablova, što dodatno pojačava mogućnost za povećanje njegove tržišne snage.

Shodno navedenom, uzimajući u obzir geografsku pokrivenost pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekom-a, kao i činjenicu da je ista izgrađivana tokom dugogodišnjeg razdoblja,

repliciranje pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekom-a nije ekonomski opravdano. Takođe, ulaganjima u pristupnu mrežu optičkih kablova Crnogorski Telekom će još više jačati svoju tržišnu poziciju, što mu daje prednost nad potencijalnim operatorima, posebno u urbanim područjima koja su pokrivena većim brojem potencijalnih korisnika.

Međutim, dostupnost veleprodajnih usluga, odnosno rješenja kao što su usluge izbora i predizbor operatora i veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija značajno umanjuju barijere ulasku manjih alternativnih pružalaca usluga, koji imaju mogućnost ulaska na maloprodajno tržište fiksnog pristupa mreža a da za to nije preduslov izgradnja sopstvene infrastrukture.

Agencija smatra da ostvarivanje uslova u kojima će doći do ravnopravne infrastrukturne konkurencije, u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, nije moguće. Iz navedenog proizilazi da Crnogorski Telekom kontroliše infrastrukturu kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije i da se navedeno neće mijenjati u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, a što je, uz kriterijum tržišnog učešća, još jedan pokazatelj da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu obradenom ovim dokumentom.

6.2.3 Ekonomija obima i širine

Ekonomija obima (*eng. economies of scope*) nastaje smanjivanjem prosječnih proizvodnih troškova koje se može postići ako preduzeće proizvodi određeni broj usko povezanih proizvoda ili usluga. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

S tim u vezi, Crnogorski Telekom je razvijao infrastrukturu i mrežu na cijeloj teritoriji i svojom prisutnošću na velikom broju tržišta dugi niz godina i na taj način koristio a i trenutno koristi prednosti ekonomije obima u većoj mjeri od ostalih operatora.

Crnogorski Telekom ima najveću bazu korisnika i najrašireniju mrežu, odnosno infrastrukturu koju je teško duplirati, iz čega proizlaze osnovne prednosti Crnogorskog Telekom-a vezane za ekonomije razmjera. S obzirom da Crnogorski Telekom ima nadzor nad infrastrukturom koju je teško duplirati, većinu usluga pruža putem sopstvene mreže (za sopstvene potrebe; *eng. self supply*), a ostali operatori, većinu usluga kupuju na veleprodajnom nivou, lako je zaključiti da je Crnogorski Telekom u poziciji u kojoj može da koristi prednosti ekonomije obima, dok kod ostalih operatora to nije slučaj.

Shodno tome, ostali operatori, da bi konkurisali Crnogorskom Telekom-u, na način da i sami uživaju koristi od ekonomije obima, trebalo bi da istovremeno uđu na veliki broj tržišta, što povećava njihove troškove ulaska koje neće biti u mogućnosti da vrate u trenutku kad odluče, ili budu prisiljeni, da napuste tržište. Na osnovu navedenog, postojanje ekonomije obima može predstavljati prepreku ulasku operatorima koji tek ulaze ili namjeravaju ući na tržište.

Ekonomija širine (*eng. economies of scale*) se odnosi na potencijalne prednosti operatora kroz horizontalnu integraciju u ponudi različitih proizvoda i usluga zajedno. Crnogorski Telekom A.D. je kroz godine razvio mrežu, pretežno fokusiranu na pružanje javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, na koju nadograđuje druge tipove elektronskih komunikacionih usluga (kombinovane usluge tj. pakete usluga). Navedene usluge omogućavaju Crnogorskom Telekomu

prednosti ekonomije širine na način što korišćenje istih mrežnih elemenata omogućava optimizaciju troškova.

Iako i ostali operatori pružaju krajnjim korisnicima kombinovane usluge (pristup internetu, IPTV, javno dostupna telefonska usluga) putem istih mrežnih elemenata, zbog čega možemo zaključiti da su prisutni na velikom broju tržišta, isti zbog slabo rasprostranjene sopstvene pristupne mreže i male korisničke baze, ne mogu u potpunosti uživati koristi ekonomije opsega.

Navedeno ukazuje da Crnogorski Telekom uživa prednosti ekonomije opsega s obzirom da ima najrašireniju pristupnu mrežu, odnosno infrastrukturu koju je teško duplicirati i koja mu omogućava istovremenu prisutnost na više različitih tržišta, na kojima korisnicima objedinjeno pruža više različitih usluga putem iste, mrežne infrastrukture, odnosno istih mrežnih elemenata.

Iako ekonomije obima i širine same po sebi ne znače prepreku konkurenciji ipak predstavljaju određenu prednost postojećeg operatora u odnosu na operatore koji tek stupaju na tržište, a samim tim i još jedan dokaz postojanja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom-a. Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na području Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži krajnjim korisnicima i kao takav posjeduje prednost koja omogućava ekonomiju širine. Iz navedenog proizilazi da je jedinični trošak Crnogorskog Telekoma za pružanje usluge fiksnog pristupa niži od troška koji će za istu uslugu imati operator koji tek ulazi na tržište.

6.2.4 Stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija predstavlja situaciju kada je operator prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Postojanje vertikalne integracije, prema Smjernicama Evropske komisije, predstavlja prenošenje značajne tržišne snage sa veleprodajnog na povezana maloprodajna tržišta, a što rezultira istiskivanjem konkurencije sa određenog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na to tržište. U odsustvu regulacije vertikalna integracija može rezultirati zloupotrebom značajne tržišne snage na povezanim maloprodajnim tržištima.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom tržištu. Imajući u vidu da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na čitavom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na konkurente na maloprodajnom nivou.

Crnogorski Telekom je, za razliku od ostalih operatora koji djeluju na tržištu, vertikalno integrisani operator koji, između ostalih, djeluje na tržištima veleprodajnog pristupa infrastrukturi na fiksnoj lokaciji i započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža koja se pruža na fiksnoj lokaciji, ali i na maloprodajnim tržištima pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji i javno dostupnih telefonskih usluga poziva iz fiksne mreže.

U odsustvu regulacije, vertikalna integracija bi omogućila Crnogorskom Telekom-u prenošenje značajne tržišne snage koju ima na tržištu veleprodajnog (fizičkog) pristupa mrežnoj infrastrukturi na fiksnoj lokaciji na vertikalno povezano maloprodajno tržište pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji. Takođe, Crnogorski Telekom bi, u odsustvu regulacije, mogao prenijeti značajnu tržišnu snagu koju ima na veleprodajnom tržištu započinjanja (originacije) poziva iz javne komunikacione mreže na vertikalno povezano maloprodajno tržište javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji, čime bi potencijalnim alternativnim operatorima otežao pružanje konkurentnih maloprodajnih usluga.

Mogućnosti prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma su u izvjesnoj mjeri smanjene postojećom regulacijom na veleprodajnim tržištima, ali iste nisu u potpunosti eliminisane. Razlog za isto je što bi Crnogorski Telekom bio u mogućnosti da, istiskivanjem marže na maloprodajnom tržištu, novim operatorima otežava pružanje konkurentnih usluga što bi se odrazilo na pad njihove prodaje i prihoda kao i slabljenja njihovih tržišnih položaja. Osim toga, u odsustvu regulacije predmetnog tržišta, Crnogorski Telekom bi mogao da odbije pružanje veleprodajnih usluga alternativnim operatorima.

Shodno navedenom, Agencija smatra da postojeće veleprodajne usluga putem kojih operatori mogu ostvariti pristup maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, samo djelimično ublažavaju postojanje visokog stepena vertikalne integracije.

6.2.5 Stepen diverzifikacije usluga

Visok stepen diverzifikacije ili heterogenosti usluga može da ima za rezultat veći stepen lojalnosti korisnika i da indirektno ograničava konkurentske kompanije kod kreiranja sopstvenih paketa usluga. Operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu može da uvodi integralne/kombinovane pakete usluga koji objedinjuju usluge ovog relevantnog tržišta i usluge ostalih relevantnih tržišta, i time limitira mogućnost konkurentskim kompanijama da ponude iste pakete usluga. Takve konkurentske prednosti mogu biti relevantne kod procjene statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu. Na tržištu elektronskih komunikacija se nude različiti kombinovani paketi usluga koje prema svojim karakteristikama i namjeni zadovoljavaju različite potrebe krajnjih korisnika a pripadaju različitim relevantnim tržištima.

Crnogorski Telekom nudi različite usluge prenosa govora, prenosa podataka i prenosa audio vizuelnih sadržaja koje zadovoljavaju različite potrebe krajnjih korisnika a obezbjeđuju se putem iste (sopstvene) infrastrukture sa različitih relevantnih tržišta.

Ova situacija je rezultat finansijske stabilnosti Crnogorskog Telekoma koja mu omogućava da investira u nove tehnologije koje iziskuju značajna finansijska sredstva i čime ostvaruje konkurentsku prednost na relevantnom tržištu. Obezbeđivanjem tri različite usluge u okviru jedinstvenog paketa putem sopstvene infrastrukture krajnji korisnik ima percepciju da koristi jedinstvenu uslugu koju plaća u okviru mjesečne pretplate. Integralnom ponudom više usluga u okviru jednog paketa Crnogorski Telekom vrši prenošenje značajne tržišne snage sa relevantnog veleprodajnog tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na ovo relevantno tržište. Navedena situacija za nove učesnike može predstavljati značajnu barijeru za ulazak na relevantnom tržištu.

Stoga, Crnogorski Telekom, kao operator koji ima mogućnost prenošenja značajne tržišne snage sa relevantnog veleprodajnog tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na ovo relevantno tržište, pojačava već značajnu sopstvenu tržišnu snagu predmetnom tržištu. Na taj način Crnogorski Telekom ima mogućnost da ograničava i narušava konkurenciju na predmetnom tržištu ili na drugom tržištu gdje sprovodi tzv. horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, čime je u mogućnosti da otežava uvođenje potencijalne konkurencije na relevantno tržište.

6.2.6 Zaključak Agencije o statusu operatora sa značajnom tržišnom snagom

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica ne postoji efikasna konkurencija.

Postojanje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma Agencija je utvrdila na osnovu visokog tržišnog učešća koji je stabilan u posmatranom periodu, kao i analizom drugih kriterijuma, kao što su: barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu tj. kontrole infrastrukture čiji se obim ne može lako replicirati, ekonomije obima i ekonomije opsega, stepena vertikalne integracije i stepena diverzifikacije usluga.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da upotreba drugih kriterijuma u procenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu nema značaj i ne bi mogla dati drugi rezultat o statusu značajne tržišne snage.

7. PREPREKE RAZVOJU EFIKASNE TRŽIŠNE KONKURENCIJE

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex-ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjeg korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih mjera iz čl. 71-78 ZEK-a u skladu sa članom 69 ZEK-a, koje će najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika.¹⁶

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske Unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, iako u skladu sa evropskom praksom, treba da su primjerene nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posledičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

- 1) Prenosnje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
- 2) Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
- 3) Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje putem izbora adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

Prema mišljenju Agencije, uzrok značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje prepreka tržišne konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije na ovom relevantnom tržištu. Ukoliko je na tržištu mala vjerovatnoća ulaska novih operatora uslijed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštititi interese krajnjih korisnika i pospješiti efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

¹⁶ Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska na tržište (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

7.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije

U regulatornoj praksi su, shodno tržišnoj dimenziji, poznata četiri slučaja, i to:

- 1) Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage,
- 2) Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage,
- 3) Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu,
- 4) Završavanje (terminacija) poziva.

7.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Prepreka razvoju tržišne konkurencije, koja se ogledaju u određenom ponašanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj i ogleda se u posledicama na tržištu. Uzročno posljedična dimenzija prepreka pomaže pri dinamičkom sagledavanju tržišne konkurencije i postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom. Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posljedičnu dimenziju kroz elemente:

- 1) Strateške promjenljive: cijena, kvalitet, vrijeme, informacije,..
- 2) Postupanje: cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija,..
- 3) Posljedice: povećanje troškova direktnih konkurenata, smajivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (**eng. foreclosure**).

7.3 Prepreke razvoju konkurencije na tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji

U ovom poglavlju Agencija će analizirati i detaljno obrazložiti moguće prepreke razvoju konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u vremenskom razdoblju na koje se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji. Prepreke razvoju konkurencije proizilaze iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje veliko tržišno učešće.

U odsustvu ex ante regulacije operatori sa značajnom tržišnom snagom obično imaju visoko tržišno učešće na tržištu pristupa javnoj fiksnoj telefonskoj mreži. Alternativni operatori, u odsustvu sopstvene infrastrukture, jedino mogu da obezbijede uslugu pristupa fiksnoj mreži putem veleprodajnih usluga Crnogorskog Telekom, CEDIS-a i Komunalnih usluga d.o.o. Podgorica. Odbijanje pristupa i isključivanje potencijalne konkurencije sa tržišta je glavna prepreka razvoju konkurencije u ovom segmentu.

Sa druge strane, Agencija uviđa neophodnost velikih investicija za obezbjeđenje usluge zajedničkog ili potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji, zbog čega nije realno očekivati razvoj konkurencije u većem opsegu do sledeće analize ovog relevantnog tržišta.

7.3.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na operatora koji je prisutan na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu¹⁷. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na maloprodajno tržište, čime bi sebi obezbijedio povoljan status na oba tržišta.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Odbijanje odgovora/uskraćivanje pristupa
- Diskriminirajuće korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija
- Taktike odgađanja
- Integralni/kombinovani paketi usluga
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi
- Diskriminacija kvalitetom usluga
- Strateški dizajn proizvoda
- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Unakrsno subvencioniranje
- Predatorske cijene.

Operator sa značajnom tržišnom snagom ima potencijalnu mogućnost da utiče na širok raspon parametara konkurentnosti, uključujući cijene, inovativnost, kvalitet usluge i sl. Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati izvršiti prenošenje tržišne snage sa tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj je operator prisutan na više različitih tržišta, odnosno na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu.

U slučaju maloprodajnog tržišta pristupa fiksnoj telefonskoj usluzi Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji ima kontrolu nad veleprodajnim inputima koji su neophodni potencijalnim konkurentima za pružanje usluge pristupa, te samim tim je u poziciji koja mu omogućava da kontroliše te inpute i da utiče na konkurentne uslove na maloprodajnom tržištu.

Agencija je aktuelne i potencijalne forme vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage podijelila u sledeće tri kategorije:

- uskraćivanje pristupa;
- prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi ;
- prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

¹⁷ Operator sa značajnom tržišnom snagom može biti prisutan i na dva srodna vertikalno povezana veleprodajna tržišta

Agencija ističe sledeće tipove prepreka razvoju konkurencije koji se mogu javiti na tržištu pristupa fiksnoj mreži sa fiksne lokacije:

7.3.1.1 Odbijanje odgovora/uskraćivanje pristupa

Shodno Evropskoj sudskoj praksi, odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa predstavlja, kako situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom u potpunosti odbija da pruža/ponudi veleprodajnu uslugu, tako i situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom spreman da ponudi uslugu, ali pod nerazumnim/neopravdanim uslovima.

Na tržištu koje je obrađeno ovim dokumentom izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom-a je široko razvijena pristupna mreža i veliki broj preplatnika. Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji kontroliše veleprodajne inpute koji su neophodni potencijalnim konkurentima za pružanje usluge pristupa.

Crnogorski Telekom može vršiti vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da odbije dogovor ili uskrati pristup potencijalnoj konkurenciji njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Navedeno uskraćivanje dovodi do otežanog daljeg razvoja efikasne konkurencije na maloprodajnom tržištu, s obzirom da ostali operatori koji krajnjem korisniku nude javno dostupnu telefonsku uslugu putem usluge predodabira operatora, nisu u mogućnosti ponuditi i uslugu pristupa, odnosno ispostaviti jedan račun za obje usluge, kao što to svojim korisnicima nudi i ispostavlja Crnogorski Telekom.

Takvim ponašanjem bi Crnogorski Telekom u odsustvu regulacije, potencijalno kreirao antikonkurentsku praksu. Visoko tržišno učešće Crnogorskog Telekoma, kao i ostali pokazatelji i postupanja razmatrani u ovoj analizi, ukazuju na prisustvo prepreka razvoju konkurencije na ovom tržištu.

7.3.1.2 Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi

Oblici diskriminacije koji nisu povezani s cijenama, a koji se mogu pojaviti na tržištu, takođe, direktno utiču na podizanje troškova konkurencije odnosno mogu ostale operatore dovesti u nepovoljan položaj i u krajnjem ih prisiliti da prestanu nuditi svoje usluge na tržištu. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao diskriminisati ostale operatore na tržištu kvalitetom usluga i to na način da nudi veleprodajnu uslugu koja je neophodna za pružanje kompletne maloprodajne usluge, a koja je kvalitetom lošija od usluge koju nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Postoji mogućnost da u slučaju pada mreže ili problema u mreži, Crnogorski Telekom kod pružanja usluge pristupa daje prioritet sopstvenim korisnicima na štetu maloprodajnih korisnika drugih operatora. Ovakvo ponašanje bi moglo dovesti do urušavanja povjerenja krajnjih korisnika kod konkurencije.

Strategija prenošenja značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi uključuje diskriminaciju kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija, istiskivanje cijena, nametanje neopravdanih ugovornih obaveza alternativnim operatorima i sl.

Taktike odgađanja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija pružanje pripadajuće veleprodajne usluge, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio (sopstvene potrebe) ili povezana društva, te na taj način dovodi postojeće i

potencijalne konkurente u neravnopravan položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, budući da im je ta veleprodajna usluga neophodna za pružanje usluga krajnjim korisnicima.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove koji se odnose na pružanje određene veleprodajne usluge, a koji nisu neophodni za pružanje iste. Takvi zahtjevi neopravdano povećavaju troškove i oduzimaju vrijeme postojećih i potencijalnih konkurenata koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu.

U slučaju neopravdanog korišćenja informacija o konkurentima riječ je o postupcima operatora sa značajnom tržišnom snagom u kojima koristi podatke koje mu u okviru pružanja veleprodajnih usluga daju postojeći ili potencijalni konkurenti na veleprodajnom i maloprodajnom nivou i korišćenju istih kako bi se povećali troškovi konkurenata ili smanjila margina između cijena na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti veleprodajnu uslugu pristupa, mogao uskraćivati važne informacije, na način da istima ne bi pružao jednako detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, i/ili potrebne informacije ne bi pružao u vremenu u kojem bi operator korisnik navedene veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom tržištu i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima koji raspolažu potrebnom informacijom.

7.3.1.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi

Jedna od formi prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi je praksa unakrsnog subvencioniranja. Unakrsno subvencioniranje se može konstatovati u situaciji kada operator elektronskih komunikacija vrši subvencionisanje rashoda od pružanja usluga na jednom tržištu prihodima od pružanja usluga na drugom tržištu. Okolnost da operator elektronskih komunikacija može utvrđivati cijene nekih usluga iznad nivoa troškova pružanja te usluge je indikacija da operator ima značajnu tržišnu snagu na tom relevantnom tržištu. Unakrsno subvencioniranje je stoga pokušaj operatora da izvrši prenošenje značajne tržišne snage sa jednog tržišta na drugo.

7.3.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

U regulatornoj praksi su prepoznate dvije prepreke razvoju konkurencije na tržištu a koje se odnose na horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, i to:

- grupisanje/vezivanje usluga i
- unakrsno subvencionisanje.

7.3.2.1 Grupisanje/vezivanje usluga

Grupisanje/vezivanje usluga odnosi se na situaciju kada operator sa značajnom tržišnom snagom grupiše/veže usluge sa dva horizontalno povezana tržišta na način da uslugu s tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu i slabu konkurenciju grupiše/veže sa uslugom sa tržišta gdje je konkurencija veća ili bi u kratkom razdoblju mogla postati veća. Ako je cijena grupisanih/vezanih usluga ispod troška, a naročito ako drugi operatori ne mogu ponuditi slične vezane usluge, ovakvo postupanje operatora sa značajnom tržišnom snagom može dovesti do smanjene potražnje za uslugama drugih operatora od strane krajnjih korisnika, te na taj način smanjiti prihode operatora.

Takođe, grupisanje/vezivanje usluga operatora sa značajnom tržišnom snagom može povećati troškove ulaska novim operatorima na maloprodajno tržište, ali jednako tako može povećati troškove i postojećim operatorima i prisiliti ih da napuste tržište.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao grupisati/vezati uslugu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji s određenim brojem minuta poziva. S obzirom da ima najbolje razvijenu pristupnu mrežu i najveći broj korisnika na ovom relevantnom tržištu, Crnogorski Telekom bi mogao vezati uslugu pristupa sa pozivima koji predstavljaju uslugu s horizontalno povezanog maloprodajnog tržišta. Na taj način Crnogorski Telekom bi, polazeći od činjenice da ima većinski broj korisnika (stand alone i u okviru paketa), kao i shodno povoljnim uslovima za telefonske usluge u okviru sopstvene mreže, mogao ugroziti efikasnu tržišnu konkurenciju na ovom relevantnom tržištu, s obzirom da drugi operatori svojim krajnjim korisnicima mogu ponuditi telefonske usluge takođe samo u okviru sopstvene mreže (mali broj korisnika). Shodno navedenom Crnogorski Telekom na ovom relevantnom tržištu pristupa nema jaku konkurenciju. Radi jednostavnosti i smanjenja troškova, krajnji korisnici se sve više odlučuju za korišćenje vezanih usluga. te bi iz tog razloga operatori koji ne mogu ponuditi vezane usluge mogli izgubiti postojeće korisnike.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, kao operator koji je prisutan na puno različitih tržišta mogao početi nuditi krajnjim korisnicima razne oblike vezanih usluga koje bi uključivale regulisane i neregulisane usluge. Prije svega, tu se misli na pakete usluga koji krajnjim korisnicima u isto vrijeme omogućuju pristup fiksnoj i mobilnoj javnoj komunikacionoj mreži, kao i pristup širokopojasnom internetu. Ovakvi paketi usluga bi mogli biti dobro prihvaćeni od strane krajnjih korisnika, te bi u slučaju nuđenja takvih paketa ispod troška, kao i činjenice da većina drugih operatora ne može ponuditi slične pakete, operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji mogao prenijeti značajnu tržišnu snagu s ovog tržišta na druga maloprodajna tržišta, te na taj način dovesti konkurenciju u nepovoljan položaj.

Isto tako, u odsustvu regulacije Crnogorski Telekom bi mogao uslugu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji vezati s nekom uslugom koja se korisnicima već nudi ili će se tek nuditi na tržištu na način da uslugu pristupa postavi kao uslov za tu drugu uslugu.

7.3.2.2 Unakrsno subvencioniranje

Slično kao kod vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage, unakrsno subvencioniranje se može dogoditi i na dva vertikalno nepovezana tržišta. U ovom slučaju, operator sa značajnom tržišnom snagom, postavljajući cijene usluga sa tržišta na kojem ima veću konkurenciju ispod troška, može pokušati izbaciti svoje konkurente s tržišta, dok bi gubitke s tog tržišta pokušao nadoknaditi na tržištu na kojem ima status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Takvo postupanje Crnogorskog Telekom-a dovelo bi do predatorskih cijena na određenim tržištima, te bi natjeralo operatore koji učestvuju na tim tržištima da trpe gubitke, a što bi ih u krajnjem moglo natjerati i da napuste tržište. S druge strane, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog maloprodajnog tržišta na horizontalno povezano tržište i jačati svoj tržišni položaj, a što bi imalo negativne učinke na tržišnu konkurenciju.

8. PROCJENA EFEKATA IMPLEMENTACIJE RANIJE PROPISANIH REGULATORNIH OBAVEZA

8.1 Važeće regulatorne obaveze

Važeće regulatorne obaveze na relevantnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica Agencija je propisala Crnogorskom Telekomu u drugom krugu analiza relevantnih tržišta u skladu sa Preporukom Evropske komisije iz 2007.godine, koja je ovo tržište tretirala kao relevantno i sprovođila analizu bez prethodnog testa tri kriterijuma.

Nakon navedenog drugog kruga analize relevantnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, Agencija je utvrdila da ovo relevantno tržište nije konkurentno, odnosno da Crnogorski Telekom ima poziciju operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Imajući u vidu identifikovane aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje se odnose na vertikalno i horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, Agencija je, na osnovu čl. 8, 19 i 43, a u vezi sa čl. 40-50 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl.list Crne Gore“, br. 50/08, 53/09, 70/09, 40/10, 32/11 i 40/11) i člana 202 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl.list Crne Gore“, br. 40/13), člana 196 Zakona o opštem upravnom postupku („Sl.list Crne Gore“, br.60/03), Odluke Agencije o pokretanju drugog kruga analize tržišta („Sl.list Crne Gore“, br. 9/2013), Pravilnika Agencije o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih telefonskih mreža („Sl.list Crne Gore“, br.52/2011), Odluke Agencije br. 0102-4739/2 od 26.09.2013. godine o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekoma na projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za fiksnu i mobilnu mrežu za 2012. godinu, Odluke o prihvatanju dokumenta Analiza tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica – maloprodajni nivo br. 0102-5718/2 od 19.11.2013. po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije br. 02-215/2-13 od 13.11.2013. godine, u postupku određivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, Rješenjem br. 0102-5719/1 od 19.11.2013. godine odredila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na Tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica – maloprodajni nivo. Navedenim Rješenjem Crnogorskom Telekomu su određene regulatorne obaveze na veleprodajnom i maloprodajnom nivou. Saglasno Eksplanatornom memorandumu. Imajući u vidu ciljeve promovisanja investicija i inovacija, zaštite interesa krajnjih korisnika i daljeg podsticanja konkurentnosti na maloprodajnom tržištu pristupa mreži, Agencija je najprije propisala obaveze na veleprodajnom nivou i nakon procjene da iste nijesu dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije i u cilju ograničavanja aktuelne i potencijalne aktivnosti zloupotrebe od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na maloprodajnom nivou.

Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu određene su veleprodajne regulatorne obaveze, i to:

1. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora
 - a) obaveza transparentnosti,
 - b) obaveza nediskriminatornosti,
 - c) obaveza nadzora cijena i
 - d) obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija.
2. Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou
 - a) obaveza transparentnosti,

- b) obaveza nediskriminatornosti,
- c) obaveza nadzora cijena i
- d) obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija.

Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu određene su i maloprodajne regulatorne obaveze, i to:

- 3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija
- 4. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga
 - a) Zabrana ograničavanja prekomjernih cijena
 - b) Zabrana ograničavanja konkurencije postavljanjem previsokih i preniskih cijena
 - c) Zabrana davanja neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku
 - d) Obaveza nediskriminatornosti
 - e) Obaveza transparentnosti
 - f) Zabrana neosnovanog vezivanja određenih usluga.

Način i uslovi sprovođenja navedenih obaveza propisani su dokumentom "Analiza tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica-maloprodajni nivo", koji je sastavni dio ovog rješenja.

Crnogorski Telekom a.d. je, shodno navedenom Rješenju, bio obavezan da izvrši navedene obaveze najkasnije u roku od 90 dana od dana prijema Rješenja.

Takođe, shodno, navedenom Rješenju, Crnogorski Telekom a.d. je obavezan da u cilju izvršenja regulatornih obaveza nastavlja sa implementacijom računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva, na način i u rokovima propisanim dokumentom Agencije "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva", koji je, takođe, sastavni dio ovog Rješenja. Crnogorski Telekom je obavezan da izvrši regulatorne obaveze najkasnije u roku od 90 dana od prijema Rješenja.

Agencija je postupak analize relevantnih tržišta sprovodila u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu. Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija je uzela u obzir neke od kriterijuma u skladu sa Zakonom, a koji su od najveće važnosti kod analize ovog relevantnog tržišta. Pri analizi je koristila prvenstveno tržišno učešće koje je najznačajniji indikator tržišne snage, i koji je ukazao na učešće Crnogorskog Telekoma u pristupu fiksnoj mreži od 95,89%. Takođe, primjena kriterijuma kontrola infrastrukture čij se obim ne može lako replicirati potvrdila je značajnu tržišnu snagu Crnogorskog Telekoma, što su nadalje potvrdili i primjena kriterijuma Stepen vertikalne integracije, Ekonomija obima i opsega, kompenzaciona kupovna moć i stepen diferencijacije usluga.

Shodno navedenom Rješenju, Crnogorski Telekom a.d. je u skladu sa obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, objavio Referentnu interkonekcionu ponudu u februaru 2014. godine. Ovom referentnom ponudom definisao je uslove pružanja i cijene usluga izbora i predizbora operatora. Crnogorski Telekom je u obavezi da troškovno formira cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora. Crnogorski Telekom je u relevantnom periodu nudio ove usluge IP Mont Podgorica. Uzimajući u obzir činjenicu da i dalje značajan broj krajnjih korisnika pristup javnoj komunikacijskoj mreži na fiksnoj lokaciji još uvijek koristi isključivo za javno dostupnu telefonsku uslugu, Agencija je ocijenila da na veleprodajnom nivou

sama usluga izbora i predizbora operatora nije dovoljna za dalji razvoj efikasne konkurencije na maloprodajnom nivou, s obzirom da usluga izbora i predizbora operatora ne omogućava operatorima nuđenje usluge pristupa, odnosno ispostavljanje jednog računa za krajnjeg korisnika.

Takođe, Crnogorskom Telekom-u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu određena je i veleprodajna regulatorna obaveza, shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, da objavi Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou. Crnogorski Telekom je primijenio regulatorne zahtjeve, kako u pogledu uslova i kvaliteta pružanja usluga, tako i u pogledu cijena gdje je u slučaju usluge veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija primijenjena „retail minus“ metodologija, odnosno 5% manje od odgovarajuće mjesečne pretplate. Takođe, Crnogorski Telekom je primijenio usvojenu Metodologiju računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva i shodno zahtjevima regulatornog izvještavanja pripremio i objavio odvojene regulatorne finansijske izvještaje po segmentima /uslugama. Međutim, od momenta objavljivanja referentnih ponuda nije podnesen nijedan zahtjev od strane potencijalnih alternativnih operatora za obezbjeđenjem pristupa kapacitetima Crnogorskog Telekom-a za potrebe pružanja relevantnih usluga.

Agencija je propisanim regulatornim obavezama, nakon prvog kruga analiza relevantnih tržišta, uvela bazične elemente "ljestvice ulaganja" i to: obavezu veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija (WLR), obaveze izbora i/ili predizbora operatora (CS/CPS), obavezu obezbjeđenja pristupa putem razvezivanja lokalne petlje (LLU). Fundamentalna ideja koja stoji iza ovog pristupa je kreiranje regulatornog ambijenta, koji omogućava novim operatorima da se oslanjaju na tzv. konkurenciju uslugama (eng. service based competition), da bi u daljoj fazi napredovali na ljestvici ulaganja i predstavljali tzv. infrastrukturnu konkurenciju (eng. infrastructure based competition).

Shodno navedenom Rješenju, Crnogorski Telekom a.d. je implementirao sistem troškovnog računovodstva saglasno Metodologiji specificiranoj od strane Agencije. Nakon primjene propisanog sistema troškovnog računovodstva i odvojenog računovodstva Crnogorski Telekom a.d. pružio uvid u regulatorne finansijske informacije, kako bi Agencija ispunila svoje regulatorne zadatke u ovoj oblasti, uključujući i nadzor cijena. Crnogorski Telekom a.d. je objavio godišnje regulatorne finansijske informacije revidirane od strane nezavisnog revizora i izvještaj o usklađenosti sa regulatornim obavezama za svaku godinu. Crnogorski Telekom je već razvio sistem računovodstvenog razdvajanja i troškovnog računovodstva u skladu sa Metodologijom Agencije o računovodstvenom razdvajanju i troškovnom računovodstvu, kao i objavio na svom zvaničnom web site-u regulatorne finansijske izvještaje koji obuhvataju i uslugu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji.

S tim u vezi, Crnogorski Telekom je objavio regulatorne izvještaje na koje je Agencija dala saglasnost na sprovedene aktivnosti Crnogorskog Telekom-a na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva po CCA/LRIC metodologiji za fiksnu mrežu za 2014, 2015 i 2016. godinu.

Regulatorni finansijski izvještaji su poslednji put odobreni od strane Agencije Odlukom broj:0102-2197/1 od 01.03.2018. godine o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekom-a na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za fiksnu mrežu za 2016. godinu.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezi nadzora cijena iz dispozitiva Rješenja izvršio izmjene cijena usluga pristupa mreži (PSTN pristup, ISDN BA pristup i ISDN PRA pristup) u pravcu troškovno orijentisanih cijena i inovirao Cjenovnik usluga -fiksna mreža februar 2014. godine. Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga pristupa mreži (PSTN pristup, ISDN BA pristup i ISDN PRA pristup) na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

8.2 Procjena efekata implementacije ranije propisanih regulatornih obaveza

Nakon sagledavanja i analize efekata implementiranih regulatornih mjera operatoru sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou na stepen konkurentnosti maloprodajnog tržišta pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji, Agencija konstatuje da se efikasna konkurencija na ovom maloprodajnom tržištu može postići efikasnom implementacijom usluga potpunog i zajedničkog pristupa lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma. Međutim, kako se i apostrofira u regulatornoj politici i praksi evropskih regulatora, i pored korišćenja potpunog ili izdvojenog pristupa lokalnoj petlji u kombinaciji sa uslugom pristupa putem kablovske infrastrukture ili optičke pristupne mreže, relevantno tržište koje je predmet ove analize se i dalje karakteriše kao tržište sa odsustvom konkurencije i kandiduje na listi relevantnih tržišta koja podliježu ex-ante regulaciji.

9. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORIMA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM, ILI UKIDANJE ILI IZMJENA PROPISANIH OBAVEZA

Saglasno Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sledeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz čl.71-78 ZEK-a , a koje su kako slijedi:

1. Obaveza objavljivanja podataka
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva;
6. Kontrola izvršavanja mjera;
7. Regulacija cijena maloprodajnih usluga;

Nakon sprovedenog drugog kruga analize ovog relevantnog tržišta i procjene efekata implementiranih regulatornih obaveza na veleprodajnom nivou, Agencija ocjenjuje odsustvo efikasne konkurencije na relevantnom maloprodajnom tržištu koje iziskuje nastavak regulatorne intervencije na veleprodajnom nivou.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom ima poziciju operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Imajući u vidu u postupku analize identifikovane aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje se odnose na vertikalno i horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, Agencija određuje Crnogorskom Telekom-u regulatorne obaveze na veleprodajnom i maloprodajnom nivou. Saglasno Eksplanatornom memorandumu, a imajući u vidu ciljeve promovisanja investicija i inovacija, zaštite interesa krajnjih korisnika i daljeg podsticanja konkurentnosti na maloprodajnom tržištu pristupa mreži, Agencija propisuje najprije obaveze na veleprodajnom nivou i procjenjuje da one nijesu dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije i pristupa propisivanju obaveza na maloprodajnom nivou.

9.1 Obaveze na veleprodajnom nivou

S obzirom da su u postupku analize tržišta konstatovane brojne aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, od kojih je najznačajnija barijera koja proizilazi iz činjenice da nije moguće na jednostavan način udvostručiti mrežu, Agencija je ocijenila neophodnim zadržavanje Crnogorskom Telekom-u obaveza na veleprodajnom nivou kojim će se obezbijediti alternativnim operatorima pristup mrežnim elementima odnosno veleprodajnim uslugama u cilju pružanja ekvivalentnih maloprodajnih usluga.

Obaveze koje se nameću Crnogorskom Telekom-u na veleprodajnom nivou su:

- 1) Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora (eng. *Carrier selection/Carrier preselection*);
- 2) Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. *Wholesale line rental*).

9.1.1 Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora

Operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu pristupa fiksnoj mreži, Agencija, shodno članu 75 Zakona, određuje obavezu da njegovim pretplatnicima omogući pristup uslugama svih ostalih operatora javno dostupnih telefonskih usluga, i to:

- 1) izborom bilo kojeg operatora prilikom svakog poziva upotrebom prefiksa za tog operatora;
- 2) predizborom određenog operatora, na osnovu koda usluge, pri čemu se ne ograničava mogućnost izbora operatora.

U sprovođenju ove obaveze, Crnogorski Telekom je dužan da izvrši prilagođavanja na centralama na kojima su priključeni krajnji korisnici, na način da se pozivi krajnjih korisnika za koje je usluga izbora operatora omogućena, automatski prenose prema mreži operatora kojeg su krajnji korisnici odabrali, a bez potrebe biranja kratkog koda za odabir operatora od strane krajnjih korisnika. U svakom slučaju, krajnji korisnik, kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, može u bilo kojem trenutku zaobići unaprijed programiran predizbor operatora biranjem kratkog koda za odabir operatora posebno za svaki poziv.

U skladu sa gore navedenim regulatornim obavezama, Crnogorski Telekom je obavezan da operatoru, koji se obratio zahtjevom, omogući uslugu predizbora operatora za javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, za krajnjeg korisnika kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, s potpunom funkcionalnošću, segmentaciju usluge po različitim vrstama poziva, i to: lokalni pozivi, međumjesni pozivi, pozivi prema mobilnim mrežama, međunarodni pozivi i dr.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge izbora i predizbora operatora uvažava sledeće prateće obaveze:

- Obaveza objavljivanja podataka;
- Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
- Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
- Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva;

9.1.1.1 Obaveza objavljivanja podataka

Crnogorski Telekom je u obavezi da inovira Segment Referentne interkonekcione ponudu za uslugu izbora i predizbora operatora i dostavi Agenciji najkasnije u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Rješenja. Detalji vezani za pružanje usluga izbora i predizbora operatora

(tehničke specifikacije, uslovi, rokovi, cijene, itd.) trebaju biti definisani u Segmentu Referentne interkonekcione ponude Crnogorskog Telekom-a.

Segment Referentne interkonekcione ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge.

Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja održive konkurencije na relevantnom tržištu.

Agencija naglašava da je Referentna interkonekciona ponuda dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju.

Agencija može narediti mjeru dostupnosti određenim djelovima važećih ugovora o interkonekciji ili pristupu, uz poštovanje principa povjerljivosti podataka.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - SLA (Service Level Agreements) za uslugu izbora i predizbora operatora. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (SLA), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- prosječno vrijeme instalacije usluge za krajnjeg korisnika i
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta

9.1.1.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu izbora i predizbora operatora na veleprodajnom nivou pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

Poštovanje odredbi Ugovora o nivou usluge - SLA (Service Level Agreements) i periodično objavljivanje glavnih pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) demonstrira se primjena načela nediskriminatornosti kod pružanja relevantnih usluga od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

9.1.1.3 Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74. Zakona o elektronskim komunikacijama, operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu naložiti odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera iz člana 73 ovog zakona ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno usvojenoj Metodologiji računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva. Metodologija definiše principe regulatornog računovodstva, principe računovodstvenog odvajanja, postavlja obaveze SMP operatora i pruža uputstva za troškovno računovodstvo.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa troškovne orijentisanosti i nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga Crnogorskog Telekoma.

9.1.1.4 Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva

Troškove uspostavljanja usluge izbora/predizbora operatora snosi operator.

Crnogorski Telekom je, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, u skladu sa članom 76 stav 4, dužan je dokaže da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja.

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu izbora i predizbora operatora pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

Poštovanje odredbi Ugovora o nivou usluge - SLA (Service Level Agreements) i periodično objavljivanje glavnih pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) demonstrira se primjena načela nediskriminatornosti kod pružanja relevantnih usluga od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

Troškove uspostavljanja usluge izbora/predizbora operatora snosi operator. Operator je dužan troškovno formirati cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Operator može pretplatniku obračunati samo jednokratni iznos, koji pokriva stvarne troškove stvaranja uslova za pružanje usluge predizbora operatora.

Operator je dužan dostaviti Agenciji na evidenciju i sagledavanje usklađenosti troškovno formiranih cijena za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Agencija može propisati, u skladu sa prihvaćenim modelom formiranja cijena elektronskih komunikacionih usluga, limit cijena za uslugu izbora/predizbora operatora, do mjere kojom se obezbjeđuje da cijena usluge ne bude destimulativna za korišćenje ove usluge.

Crnogorski Telekom a.d. je shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, inovirao Referentnu interkonekcionu ponudu u februaru 2014.godine. Ovom referentnom ponudom definisao je uslove pružanja i cijene usluga izbora i predizbora operatora. Crnogorski Telekom je u obavezi da troškovno formira cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

9.1.2 Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)

Imajući u vidu aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu, Agencija ne vjeruje da je moguće u periodu do naredne analize očekivati razvoj efikasne konkurencije na ovom tržištu. Takođe, Agencija smatra da je obaveza predizbora operatora nedovoljna da bi konkurencija efikasno stupila na tržište. Očekuje se da bi samo jedan mali broj korisnika bio spreman platiti odvojene račune za mjesečnu pretplatu i pozive.

Iz navedenih razloga, Agencija, u skladu sa članom 75 Zakona o elektronskim komunikacijama predlaže i nametanje obaveze iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou, čime se promoviše konkurencija usluga na relevantnom tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da omogući drugim operatorima elektronskih komunikacionih usluga korišćenje pretplatničkih linija u cilju pružanja javnih govornih usluga krajnjim korisnicima.

Sa iznajmljivanjem pretplatničkih linija operator-korisnik ima mogućnost da krajnjim korisnicima izda jedinstven račun (eng. Single Billing) čime preuzima i kompletan odnos sa krajnjim korisnicima.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou uvažava sledeće prateće obaveze:

- Obaveza objavljivanja podataka,
- Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti
- Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija
- Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva

9.1.2.1 Obaveza objavljivanja podataka

Crnogorski Telekom je u obavezi da inovira Segment Referentne ponude koji se odnosi za iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou i dostavi Agenciji najkasnije u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Rješenja.

Segment Referentne interkonekcionu ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge.

Segment Referentne interkonekcione ponude mora biti jasno definisan, i sadržati sledeće elemente:

- (1) Opis usluga koje su predmet Referentne ponude;
- (2) Tehničke karakteristike, specifikacije i informacije o performansama i kvalitetu pretplatničkih linija;
- (3) Cijene koje se odnose na jednokratnu priključnu taksu, mjesečnu pretplatu i pregled popusta i kriterijuma na osnovu kojih se odobravaju popusti;
- (4) Procedura i rok obezbeđenja usluge iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi;
- (5) Upravljanje, rad i održavanje usluge;
- (6) Odgovornost i naknada štete.
- (7) Tehničke karakteristike, specifikacije i informacije o performansama i kvalitetu pretplatničkih linija;
- (8) Cijene koje se odnose na jednokratnu priključnu taksu, mjesečnu pretplatu i pregled popusta i kriterijuma na osnovu kojih se odobravaju popusti;
- (9) Procedura i rok obezbeđenja usluge iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi;
- (10) Upravljanje, rad i održavanje usluge;
- (11) Odgovornost i naknada štete.

Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja održive konkurencije na relevantnom tržištu.

Agencija naglašava da je Referentna interkonekciona ponuda dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju.

Agencija može narediti mjeru dostupnosti određenim djelovima važećih ugovora o interkonekciji ili pristupu, uz poštovanje principa povjerljivosti podataka.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - SLA (Service Level Agreements) za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (SLA), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- Prosječno vrijeme uspostavljanja ove usluge i
- Prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta.

9.1.2.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

Crnogorski Telekom a.d. je shodno obavezama transparentnosti i nediskriminatornosti, inovirao Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou februara 2014.godine.

Crnogorski Telekom je dužan da inovira Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou u roku od 30 dana.

9.1.2.3 Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno Članu 74. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu naložiti operatoru odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera iz člana 74 ovog zakona ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno usvojenoj Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva. Metodologija definiše principe regulatornog računovodstva, principe računovodstvenog odvajanja, postavlja obaveze operatora sa značajnom tržišnom snagom i pruža uputstva za troškovno računovodstvo.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa troškovne orijentisanosti i nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga Crnogorskog Telekoma.

Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjena cjenovnog stezanja profitne marže (*eng. Price Squeeze*) drugih operatora.

Crnogorski Telekom je već razvio sistem računovodstvenog razdvajanja i troškovnog računovodstva u skladu sa Metodologijom Agencije o računovodstvenom razdvajanju i troškovnom računovodstvu, kao i objavio na svom zvaničnom web site-u regulatorne finansijske izvještaje koji obuhvataju i uslugu veleprodajnog iznajmljivanja pretplatničkih linija.

9.1.2.4 Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 76. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje obaveze kontrole cijena i vođenje troškovnog računovodstva prema propisanoj metodologiji troškovnog računovodstva.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Član 77 stav 2 Zakona propisuje da Agencija može propisati mehanizam pokrivanja troškova ili metodologiju određivanja cijena, što mora biti primjereno ciljevima unaprijeđenja efikasnosti i održive konkurencije, ciljevima razvoja i povećanju koristi za krajne korisnike. Agencija može koristiti i upoređenja sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom, uzimajući u obzir specifičnosti domaćeg tržišta.

Svrha određivanja obaveze nadzora cijena i vođenja troškovnog računovodstva jeste osiguranje ravnopravnih transparentnih kriterijuma, kao i te kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije, a koje operator treba primijeniti prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža. Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji osiguravaju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge.

Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti i cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Nametanjem ove obaveze Agencija će otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga.

Shodno Rješenju Agencije broj: 0904-2327/3 od 30.05.2011. godine kojim je Crnogorskom Telekom-u određena obaveza sprovođenja računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva u skladu sa dokumentom " Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva", Crnogorski Telekom je sproveo pomenute regulatorne obaveze i izradio troškovni model po navedenom troškovnom standardu i pripremio niz regulatornih finansijskih izvještaja. Regulatorni finansijski izvještaj je odobren Odlukom broj:0102-5984/1 od 13.10.2016.godine o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekom-a na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za fiksnu mrežu za 2015. godinu.

Crnogorski Telekom će, shodno obavezi nadzora cijena, izvršiti izmjene cijena usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou u pravcu troškovno orijentisanih cijena i inovirati Ponudu za pružanje usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou najkasnije u roku od 30 dana od dana donošenja Rješenja.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

9.2 Obaveze na maloprodajnom nivou

Obaveze nametnute na veleprodajnom nivou su neophodne u pravcu promovisanja konkurentnosti na maloprodajnom nivou, međutim, Agencija ocjenjuje da one nisu dovoljne i ne mogu ograničiti aktuelne i potencijalne aktivnosti zloupotrebe od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Iz tog razloga, Agencija nameće obaveze na maloprodajnom nivou koje smatra proporcionalnim i adekvatnim preprekama konstatovanim u postupku analize ovog relevantnog tržišta, koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim i necjenovnim osnovama.

9.2.1 Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno Članu 74. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno usvojenoj Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva.

Crnogorski Telekom je već razvio sistem računovodstvenog razdvajanja i troškovnog računovodstva u skladu sa Metodologijom Agencije o računovodstvenom razdvajanju i troškovnom računovodstvu, kao i objavio na svom zvaničnom web site-u regulatorne finansijske izvještaje koji obuhvataju i uslugu pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji, Predmetnom regulatornom obavezom se samo provjerava usklađenost Crnogorskog Telekom-a sa ostalim regulatornim obavezama određenim ovim dokumentom na veleprodajnom i maloprodajnom nivou.

Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjena cjenovnog stezanja profitne marže (*eng. Price Squeeze*) drugih operatora.

9.2.2 Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga

Agencija može, shodno članu 78 Zakona, nametnuti specifične regulatorne obaveze na maloprodajnom nivou koje se nameću operatorima sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu. Obaveze koje se nameću operatoru sa značajnom tržišnom snagom mogu uključiti zahtjeve kojima se ograničavaju sledeće aktivnosti:

- 1) obračunavanje prekomjernih cijena;
- 2) ometanje ulaska na tržište;
- 3) ograničavanje konkurencije postavljanjem previsokih ili preniskih cijena;
- 4) davanje neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku;
- 5) neosnovanog vezivanja određenih usluga.

Agencija može propisati jednu od sledećih metoda određivanja cijena usluga i to:

- 1) metodu ograničavanja maloprodajnih cijena (Price cap);
- 2) metodu regulacije individualnih tarifa;

- 3) metodu troškovne orijentacije cijene;
- 4) usklađivanje cijena sa cijenama na uporedivim tržištima.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu koje je predmet ove analize, je dužan da kod određivanja maloprodajnih cijena usluga ovog relevantnog tržišta se rukovodi pratećim obavezama troškovne orijentisanosti, nediskriminacije i transparentnosti.

9.2.2.1 Obaveza kojom se zabranjuje obračunavanje prekomjernih cijena

Metoda ograničavanja maloprodajnih cijena i metoda troškovne orijentisanosti su jedine metode koje mogu ograničiti ili onemogućiti praksu obračunavanja prekomjernih cijena od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Obaveza troškovne orijentisanosti je generalna obaveza koja ima za cilj da onemogući praksu operatora sa značajnom tržišnom snagom u ograničavanju mogućnosti konkurencije postavljanjem previsokih ili preniskih cijena. Metodom cjenovne regulacije treba da se obezbijede uslovi za efikasnu konkurenciju na tržištima maloprodaje, kao i zaštita interesa korisnika elektronskih komunikacionih usluga, uz uvažavanje načela zaštite javnog interesa, načela objektivnosti, troškovne orijentisanosti, transparentnosti i nediskriminacije.

Agencija je dana usvojila Pravilnik o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Službeni list Crne Gore, broj 32/2014"). Pravilnik je urađen u skladu sa članom 78 Zakona o elektronskim komunikacijama ("Službeni list Crne Gore" broj 42/2013) kojim je propisana mogućnost nametanja regulatornih mjera operatoru sa značajnom tržišnom snagom ako se na osnovu analiza relevantnih tržišta ocijeni da relevantno maloprodajno tržište nije dovoljno konkurentno, da se nametanjem svih raspoloživih mjera na nivou veleprodaje ne bi ostvarili željeni ciljevi ili da već naređene mjere nijesu postigle željene ciljeve.

Regulatorne mjere koje se nameću operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu, shodno članu 78 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, mogu uključivati zabranu sledećih aktivnosti:

- (1) obračunavanje previsokih cijena;
- (2) ometanje ulaska na tržište;
- (3) ograničavanje konkurencije određivanjem preniskih cijena;
- (4) davanje neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku;
- (5) neosnovano povezivanje određenih usluga.

Takođe, shodno članu 78 stav 4, prilikom određivanja navedenih mjera Agencija može operatoru sa značajnom tržišnom snagom naložiti primjenu jedne od sljedećih metoda:

- (6) ograničavanja maloprodajnih cijena (Price cap);
- (7) regulacije pojedinačnih cijena usluga;
- (8) troškovne orijentacije cijena;
- (9) usklađivanja cijena sa cijenama na uporedivim tržištima.

Imajući u vidu stav 2 člana 78 Zakona o elektronskim komunikacijama, koji propisuje obavezu implementacije sistema troškovnog računovodstva prilikom regulisanja mjera koje se nameću operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu, Crnogorski Telekom je kao operator sa značajnom tržišnom snagom bio u obavezi da najprije primijeni

usvojenu Metodologiju računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva. Agencija je Pravilnikom o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Sl.list Crne Gore ", br. 32/2014) propisala uslove i način kontrole cijena, sprečavanje primjene cijena kojima se ograničava konkurencija i uređuje regulacija maloprodajnih cijena. Pravilnik je urađen u skladu sa članom 78 Zakona o elektronskim komunikacijama ("Službeni list Crne Gore" broj 42/2013) kojim je propisana mogućnost nametanja regulatornih mjera operatoru sa značajnom tržišnom snagom ako se na osnovu analiza relevantnih tržišta ocijeni da relevantno maloprodajno tržište nije dovoljno konkurentno.

U skladu sa članom 9. Pravilnika o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža operator kojem je naređeno preduzimanje troškovne orijentacije mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora rješenjem takođe zahtijevati da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu prema kojem se preduzima mjera kontrole maloprodajnih cijena, dužan je da implementira sistem troškovnog računovodstva saglasno Metodologiji specificiranoj od strane Agencije.

Nakon primjene propisanog sistema troškovnog računovodstva i odvojenog računovodstva operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu dužan je pružiti uvid u regulatorne finansijske informacije, kako bi Agencija ispunila svoje regulatorne zadatke u ovoj oblasti, uključujući i nadzor cijena.

Operator je dužan objaviti godišnje regulatorne finansijske informacije revidirane od strane nezavisnog revizora i izvještaj o usklađenosti sa regulatornim obavezama.

Shodno Rješenju Agencije broj: 0904-2327/3 od 30.05.2011. godine kojim je Crnogorskom Telekom-u određena obaveza sprovođenja računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva u skladu sa dokumentom "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva", Crnogorski Telekom je sproveo pomenute regulatorne obaveze i izradio troškovni model po navedenom troškovnom standardu i pripremio niz regulatornih finansijskih izvještaja na način i u rokovima predviđenim Metodologijom Agencije. Regulatorni finansijski izvještaji su odobreni Odlukom broj: 0102-5984/1 od 13.10.2016.godine o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekom-a na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva za fiksnu mrežu za 2015. godinu.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezi nadzora cijena, mogao povećati cijenu mjesečne naknade za pristup mreži (PSTN pristup, ISDN BA) u pravcu troškovno orijentisanih cijena. Međutim, Agencija i Crnogorski Telekom su se rukovodili interesom korisnika, pa Agencija takvu obavezu nije utvrđivala rjesenjem donijetim nakon usvajanja regulatornih finansijskih izvještaja, budući da bi to bila nepopularna mjera povećanja cijena. S tim u vezi, cijena mjesečne pretplate nije se mijenjala u relevantnom periodu, osim zbog povećanja iznosa PDV-a sa 19% na 21% u 2018.godini.

Agencija će nastaviti da prati implementaciju računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva u narednom periodu i na osnovu rezultata iz modela i stanja na tržišti odlučiće o kretanju ove cijene.

Crnogorski Telekom je dužan da inovira Cjenovnik usluga -fiksna mreža najkasnije u roku od 30 dana od dana donošenja Rješenja.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

9.2.2.2 Obaveza objavljivanja podataka

Svi operatori javnih elektronskih komunikacionih mreža su obavezni da, shodno članu 148. stav 2 Zakona, dužni su objave informacije o cijenama, načinu tarifiranja i opštim uslovima pružanja usluga elektronskih komunikacija. Pored ove generalne obaveze, Crnogorski Telekom je dužan da objavi Cjenovnik usluga na kome će jasno i nedvosmisleno biti prezentirane cijene svih maloprodajnih usluga, odnosno cijene svih kombinovanih paketa, popusti i objektivni kriterijumi za odobravanje popusta kod određenih usluga, odnosno kombinovanih paketa, promotivne aktivnosti kao i ostale relevantne informacije koje se tiču uslova korišćenja usluga.

Agencija ocjenjuje da se operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu treba nametnuti obavezu dostavljanja Agenciji izmjena Cjenovnika i obavještenja o izmjenama cijena prije njihovog stupanja na snagu. Operator sa značajnom tržišnom snagom je u obavezi da se shodno članu 11, 12, i 13 Pravilnika o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža rukovodi principima nediskriminatornosti i transparentnosti. Naime, Operator sa značajnom tržišnom snagom dužan je, shodno članu 13. stav 1 Pravilnika, učiniti transparentnim Cjenovnik usluga na kome će jasno i nedvosmisleno biti prezentirane cijene svih javno dostupnih telefonskih usluga na fiksnoj lokaciji za pravna i fizička lica, odnosno cijene svih kombinovanih paketa, popusti i objektivni kriterijumi za odobravanje popusta kod određenih usluga, odnosno kombinovanih paketa, kao i ostale relevantne informacije koje se tiču uslova korišćenja usluga.

Takođe, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu dužan je, shodno članu 13 stav 2 pomenutog Pravilnika, dostaviti Agenciji obavještenje o izmjenama cijena ili uslova pružanja usluga, sa detaljnim obrazloženjem razloga izmjene, najmanje 30 dana prije njihovog stupanja na snagu.

Na taj način, Agencija ima mogućnost da provjeri poštovanje principa transparentnosti, nediskriminatornosti i troškovne orijentisanosti cijena, kao i da identifikuje potencijalne anti-konkurentske aktivnosti. Agencija neće davati formalnu saglasnost na izmjene cijena Crnogorskog Telekom-a, ali će intervenisati u slučaju kršenja pomenutih principa prije stupanja na snagu istih.

9.2.2.3 Obaveza nediskriminatornosti

U postupku analize ovog tržišta konstatovane su prepreke razvoju konkurencije koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi i praksu diskriminacije cijenama. Nametanjem ove obaveze nije intencija Agencije da generalno zabrani mogućnost odobravanja popusta, odnosno različitih cijena različitim kategorijama korisnika. Naprotiv, Agencija je mišljenja

da Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu može ponuditi i objaviti u svom Cjenovniku odobrene popuste određenim kategorijama korisnika, koji su bazirani na objektivnim kriterijumima kao što su: obim saobraćaja, broj linija, rok zaključenog korisničkog ugovora (maksimum 24 mjeseca) i sl. Međutim, cjenovna diskriminacija postaje antikonkurentna aktivnost, odnosno prepreka razvoju konkurencije ako utvrđivanje različitih cijena usluge za različite kategorije korisnika nije zasnovano na objektivnim kriterijumima. U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao diskriminisati krajnje korisnike na račun određenih kategorija korisnika (npr. veliki poslovni korisnici).

Agencija ocjenjuje da je neophodno odrediti Crnogorskom Telekom-u obavezu zabrane cjenovne diskriminacije koja podrazumijeva zabranu davanja neopravdanih prednosti određenim kategorijama krajnjih korisnika.

Agencija je usvojila Pravilnik o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Službeni list Crne Gore, broj 32/2014").

Pomenuti Pravilnik u čl. 11, 12, i 13 sadrže mjere Agencije kojim se sprečava davanje neopravdanih prednosti određenim kategorijama krajnjih korisnika, u okviru kojih Agencija propisuje obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu da se prilikom utvrđivanja maloprodajnih cijena rukovodi principima nediskriminatornosti i transparentnosti.

U skladu sa članom 12. Pravilnika, maloprodajna cijena usluge operatora sa značajnom tržišnom snagom koja se nudi pod ekvivalentnim uslovima treba da bude ista za sve korisnike. Izuzetno, popusti su objektivno opravdani i mogu se odobriti posebnim kategorijama korisnika (npr, invalidima, korisnicima socijalne pomoći). Operatori će objaviti u svom Cjenovniku odobrene popuste određenim kategorijama korisnika, koji su bazirani na objektivnim kriterijumima, kao što su: obim saobraćaja, broj linija, rok zaključenog korisničkog ugovora (maksimum 24 mjeseca) i sl.

9.2.2.4 Obaveza objavljivanja podataka u pogledu vezanih /kombinovanih ponuda usluga (eng. *Tying and bundling*)

Glavni cilj nametanja ove obaveze je u spriječavanju ili ograničavanju prepreka razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, koje se odnose na neosnovano vezivanje određenih usluga, s obzirom da ova praksa može imati negativan efekat na operatore i krajnje korisnike.

Kod ocjene prepreka razvoju konkurencije, Agencija je razmatrala da li vezana/kombinovana ponuda usluga (eng. *Tying and bundling*) predstavlja potencijalnu prepreku razvoju konkurencije s aspekta prenošenja značajne tržišne snage sa jednog tržišta na blisko povezana horizontalna tržišta. Naime, integrisanje usluga u okviru jednog paketa, onemogućava transparentnost cijena pojedinih usluga. S druge strane, praksa kombinovanih paketa usluga može rezultirati racionalizacijom troškova poslovanja operatora, i samim tim i povoljnostima za krajnje korisnike. Međutim, ova praksa ima anti-konkurentski karakter u slučaju kombinovanja usluge sa konkurentskog i usluge sa nekonkurentskog tržišta u okviru tarifnog paketa.

Crnogorski Telekom može, u odsustvu regulacije, obavezati krajnje korisnike da u paketu sa pretplatom za PSTN ili ISDN priključak kupuju usluge koje im nisu neophodne. U takvim okolnostima, alternativni operatori su limitirani da kreiraju isti tip paketa svojim korisnicima, čime

su dovedeni u neravnopravan položaj. Strategijom ponude vezanih/kombinovanih paketa (*eng. Tying and bundling*) operator sa značajnom tržišnom snagom učvršćuje svoju poziciju i uvećava barijere uvođenju konkurencije na relevantno tržište.

Agencija je usvojila Pravilnik o regulaciji cijena maloprodajnih elektronskih komunikacionih usluga koje se pružaju putem javnih fiksnih telefonskih mreža ("Službeni list Crne Gore", broj 32/2014).

U skladu sa članom 15 Pravilnika koji se odnosi na zabranu primjene ponuda kojima se vrši neosnovano vezivanje usluga, Agencija će provjeravati praksu kombinovanja i vezivanja usluga. Takva provjera može da uključi i sprovođenje testa profitabilnosti za kombinovane ponude na način da se utvrdi da li maloprodajna cijena paketa usluga pokriva troškove odgovarajuće veleprodajne usluge uvećane za sve relevantne troškove uslovljene pružanjem tog paketa usluga.

U cilju sprovođenja ovakve provjere, operator sa značajnom tržišnom snagom će obavijestiti Agenciju o troškovnoj strukturi veleprodajne cijene usluga ili mrežne opreme koja se koristi za pružanje maloprodajnih usluga, i drugim relevantnim informacijama, nakon čega će Agencija ispitati poštovanje principa transparentnosti, nediskriminatornosti i troškovne orijentisanosti cijena, kao i identifikovati potencijalne anti-konkurentne aktivnosti.

10. PRILOG

10.1 Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na Nacrt Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

Adresa: ul Svetlane Kane Radević br. 3
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 239010
fax: +382 20 239015
www.azzk.me

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST			
Prijava: 08.11.2019			
Org. ad.	Str.	Pr. op.	Uspost.
0102-7446/1			

Br. 01-378/8

05.11.2019. godine

Savjet Agencije za zaštitu konkurencije na osnovu člana čl. 20f stav 1 tačka 8 i 19 stav 2 tačka 16 ("Sl. list CG", br. 44/12 i 13/18), na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije, daje sljedeće

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa predloženim tekstom *Nacrta Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima*:

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
- II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
- V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža,

a za potrebe nadležnosti i rada Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13, 56/13 i 2/17), kao i Sporazumom o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata, nedostataka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, koji je potpisan 28.04.2009. godine između Uprave za zaštitu konkurencije i Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost.

Obrazloženje

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija“) je dana, 23.09.2019. godine, primila zahtjev¹ Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na Nacrt Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima:

¹ Br.0303-6441/1 od 20.09.2019.godine, zaveden kod Agencije za zaštitu konkurencije pod br.02-378/5

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
- II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
- V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

AEKIP je, po pribavljenom Mišljenju Agencije na tekst Prijedloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije, br.02-378/4 od 28.05.2019. godine, donijela Odluku o provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na gore navedenim relevantnim tržištima („Sl.list Crne Gore“, br. 31/19).

Pravni osnov za davanje mišljenja Agencije na navedeni Test tri kriterijuma predstavljaju odredbe člana 22, stav 1, tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije („Sl.list Crne Gore“, br. 44/12 i 13/18), kao i odredbe člana 65 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl.List Crne Gore“ br. 40/13) (u daljem tekstu: „ZEK“), kojim je propisano da AEKIP u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati i preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u sektoru usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 68 ZEK-a, AEKIP sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Pored toga, nekadašnja Uprava za zaštitu konkurencije je sa AEKIP-om potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija (u daljem tekstu: „Sporazum“).

Uvidom u dostavljeni Nacrt Testa tri kriterijuma na gore navedenim relevantnim tržištima, Agencija je utvrdila da je AEKIP u postupku analize primjenjivala evropske direktive koje su na snazi na području elektronskih komunikacija, a koje su implementirane u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK.

Predložene analize predstavljaju izuzetno kvalitetan doprinos razvoju tržišta kao i efikasne konkurencije iz više razloga, a pogotovu iz razloga transparentnosti, koji predstavlja izuzetno značajan element pravne predvidljivosti i pravne sigurnosti učesnika na tržištu.

Prilikom izrade pomenutog Nacrta Testa tri kriterijuma, AEKIP je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija, koja podliježu *ex ante* regulaciji² i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

² 2014/710/EC

10.2 Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na Nacrt Analiza na relevantnim tržištima

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE
KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST
PODGORICA

06.03.2020

Prijelaz	Priglas	Priglas	Priglas	Vrijednost
0102	1742/1			

Adresa: ul Svetlane Kane Radević br. 3
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 239010
fax: +382 20 239015
www.azzk.me

Br: 01-122/13

27.02.2020.godine

Savjet Agencije za zaštitu konkurencije na osnovu člana čl. 20f stav 1 tačka 8 i člana 19 stav 1 tačka 16 Zakona o zaštiti konkurencije ("Sl.list CG", br. 44/12 i 13/18), a na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije, daje sljedeće

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa predloženim tekstom Nacrta Analiza na relevantnim tržištima:

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
- II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
- IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
- V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža,

a za potrebe nadležnosti i rada Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, u skladu sa odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore" broj 40/13, 56/13 i 2/17), kao i Sporazumom o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata, nedostataka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, koji je potpisan 28.04.2009. godine između Uprave za zaštitu konkurencije i Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost.

Obrazloženje

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija") je dana, 30.12.2019. godine, primila zahtjev¹ Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP") za izjašnjenje i mišljenje na Nacrtu Analiza na relevantnim tržištima:

- I) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,

¹ Br.0303-8758/1 od 27.12.2019.godine, zaveden kod Agencije za zaštitu konkurencije pod br.04-891/1

II) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,

III) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,

IV) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,

V) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža, (u daljem tekstu: „relevantna tržišta“).

Pravni osnov za davanje mišljenja Agencije na predloženi tekst *Nacrta Analiza na relevantnim tržištima*, predstavljaju odredbe člana 22, stav 1, tačka 7 *Zakona o zaštiti konkurencije* („Sl.list Crne Gore“, br. 44/12 i 13/18), kao i odredbe člana 65 *Zakona o elektronskim komunikacijama* („Sl.List Crne Gore“ br. broj 40/13, 56/13 i 2/17) (u daljem tekstu: „ZEK“), kojim je propisano da u postupku utvrđivanja, praćenja i preispitivanja relevantnih tržišta u Crnoj Gori na tržištu elektronskih komunikacija AEKIP saraduje sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije, kao i da shodno članu 66 ZEK-a, AEKIP sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Takođe, nekadašnja Uprava za zaštitu konkurencije je sa AEKIP-om potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija² (u daljem tekstu: „Sporazum“).

AEKIP je, po pribavljenom Mišljenju Agencije na predloženi tekst *Nacrta Testa tri kriterijuma na gore navedenim relevantnim tržištima*, br.01-378/8 od 05.11.2019. godine kojim je Agencija dala saglasnost na isti, sprovela postupak analize navedenih relevantnih tržišta i pokrenula postupak javnih konsultacija u sektoru elektronskih komunikacija.

Uvidom u dostavljeni tekst *Nacrta Analiza na relevantnim tržištima*, Agencija je utvrdila da je AEKIP u postupku analize primjenjivala evropske direktive koje su na snazi na području elektronskih komunikacija, a koje su implementirane u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK. Shodno navedenom, AEKIP je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija, koja podliježu *ex ante* regulaciji³ i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Nacionalna regulatorna tijela imaju ovlašćenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste iz navedene Preporuke⁴, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma, navedeni u članu 65 stav 3 ZEK-a.

² potpisan 28.04.2009. godine

³ 2014/710/EC

⁴ *Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže*, nijesu sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije

AEKIP je utvrdila da je Test tri kriterijuma, shodno članu 65 ZEK-a zadovoljen na svim relevantnim tržištima datim u predloženom tekstu *Nacrta Analiza na relevantnim tržištima*, te da su stoga ova tržišta podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

Članom 11 ZEK-a utvrđene su, između ostalih, nadležnosti AEKIP-a da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora. Shodno navedenom, AEKIP je sprovela postupak analize navedenih relevantnih tržišta, koje uključuju procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Zakon o zaštiti konkurencije, upućuje da akti ili radnje kojima se vrši povreda konkurencije, su: sporazumi kojima se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija; zloupotreba dominantnog položaja; koncentracije kojima se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija ili slobodan razvoj otvorene tržišne ekonomije, a naročito stvaranje, odnosno jačanje dominantnog položaja na tržištu.

Saglasno odredbama poglavlja VI ZEK-a, koje se odnosi na zaštitu konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, AEKIP je postupak *analize relevantnih tržišta* sprovela uključujući procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnim tržištima, radi ocjene efikasnosti tržišne konkurencije na istim, kao i određivanje razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom, pri čemu je uzela u obzir neke od kriterijuma sadržanih u članu 68 ZEK-a.

Nakon sprovedene analize relevantnih tržišta AEKIP je konstatovala da je Crnogorski Telekom AD Podgorica, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnim tržištima, i to: *Maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica, Maloprodajnom tržištu javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Maloprodajnom tržištu javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji, Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Na relevantnom Veleprodajnom tržištu pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža*, AEKIP je identifikovala Telenor DOO Podgorica, Crnogorski Telekom AD Podgorica i Mtel DOO Podgorica, kao operatore sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu.

Uzimajući u obzir činjenicu da na navedenim relevantnim tržištima ne postoji efikasna tržišna konkurencija, što podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex-ante* obaveza identifikovanim operatorima sa značajnom tržišnom snagom od strane AEKIP-a, to je Agencija **u potpunosti saglasna sa ovakvim načinom regulisanja**, a koje ne utiče na nadležnosti i postupke koje Agencija može voditi protiv tako utvrđenog operatora sa značajnom tržišnom snagom. Pri utvrđivanju nametnutih mjera/obaveza identifikovanom operatoru, AEKIP uzima u obzir i princip proporcionalnosti, pri čemu smatra da se isti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Predložene analize predstavljaju izuzetno kvalitetan doprinos razvoju tržišta kao i efikasne konkurencije iz više razloga, a naročito iz razloga transparentnosti, koji predstavlja izuzetno značajan element pravne predvidljivosti i pravne sigurnosti učesnika na tržištu.

U skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, Agencija očekuje da bude obaviještena u slučaju neispunjavanja nametnutih mjera/obaveza identifikovanog operatora sa značajnom tržišnom snagom, kako ne bi došlo do narušavanja konkurencije na definisanim tržištima, te ističe da je na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlaštenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta, kao i saradnji u slučaju postojanja potencijalne radnje povrede konkurencije koju Agencija može ispitivati u *ex post* postupku.

ČLAN SAVJETA
Jovana Tošković

PREDSJEDNIK SAVJETA
Miodrag Vujović

Dostavljeno:

- Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, Bulevar Džordža Vašingtona 56, Podgorica
- u spise predmeta i
- arhivi